

**VAIKAMS SU NEGALIA
PRIEINAMAS TEISMAS
SITUACIJOS LIETUVOJE
ANALIZĖ**

Data

Gegužė, 2024

Šalis ir organizacija

Lietuva, NVO Psichikos sveikatos perspektyvos

Autorės

Ugnė Grigaitė ir Gabrielė Marija Baltrušytė

Tyrėjų komanda

Ugnė Grigaitė, Gabrielė Marija Baltrušytė, Kotryna Sipko ir Ina Vrublevskaia

Originalo kalba

anglų kalba

Vertimas į lietuvių kalbą

Auksė Kuokštienė

Sabine Lobnig
Consulting & Translations e.U.

Padėka

Nuoširdžiai dėkojame visiems tarptautiniams ir vietos partneriams, organizacijoms ir institucijoms už bendradarbiavimą ir paramą atliekant šį tyrimą. Dėkojame visiems, dalyvavusiems šiame tyrime ir pasidalijusiems neįkainojamomis įžvalgomis, patirtimi ir žiniomis, asmeninėmis ir profesinėmis istorijomis, apmąstymais, žiniomis ir rekomendacijomis.

Autorės

Ugnė Grigaitė ir Gabrielė Marija Baltrušytė

Tyrėjų komanda

Ugnė Grigaitė, Gabrielė Marija Baltrušytė, Kotryna Sipko ir Ina Vrublevskaja

Organizacijos Lietuvoje kontaktai

Nevyriausybė organizacija „Psichikos sveikatos perspektyvos“

www.perspektyvos.org

Projekto kontaktai

Validity Foundation – Mental Disability Advocacy Centre

Impact Hub, Milestone Institute

Budapeštas, Wesselényi utca 17.

1053 Budapeštas, Vengrija

El. paštas: validity@validity.ngo

Paskelbimo data

2024 m. gegužė

Projekto informacija

101097047-LINK

**Bendrai finansuojama
Europos Sąjungos**

Projektas bendrai finansuojamas Europos Sąjungos lėšomis. Išsakyti požiūriai ir nuomonės yra tik autoriaus (-ių) nuomonė ir nebūtinai atspindi Europos Sąjungos ar Europos Komisijos požiūrį ir nuomonę. Nei Europos Sąjunga, nei finansavimą teikianti institucija negali būti už ją atsakingos.

TURINYS

	Pagrindinių tyrimo rezultatų santrauka	5
--	---	----------

01	Įvadas	11
-----------	---------------	-----------

02	Tikslai ir metodika	14
-----------	----------------------------	-----------

03	Pagalbos, prieinamumo ir kompleksinio bendradarbiavimo teisinė sistema ir principai	16
-----------	--	-----------

04	IRT ir dirbtinis intelektas siekiant prieinamumo ir kompleksinio bendradarbiavimo baudžiamosios justicijos sistemoje	28
-----------	---	-----------

05	Praktinis baudžiamosios justicijos veikimas	35
-----------	--	-----------

06	Vaikų patirtis baudžiamosios justicijos sistemoje	44
-----------	--	-----------

07	Išvados ir rekomendacijos	49
-----------	----------------------------------	-----------

	Annex 1: Citatos iš fokus grupės ir pusiau struktūruotų interviu	60
--	---	-----------

PAGRINDINIŲ TYRIMO REZULTATŲ SANTRAUKA

Pagrindinis tyrimo tikslas

Šios nacionalinio tyrimo ataskaitos tikslas – apžvelgti Lietuvos situaciją, susijusią su nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais ar negalia teise į teisingą teismą.

Tyrimo metu analizuojama ir apžvelgiama Lietuvos baudžiamosios justicijos sistema, struktūros, perspektyvi praktika ir iššūkiai, susiję su nuo nusikaltimų nukentėjusiais psichikos sveikatos sutrikimų, psichosocialinę ir (arba) intelekto negalią turinčiais vaikais, taip pat augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos (AAK) įrenginių naudotojais.

Metodai

Dokumentų ir duomenų analizė buvo derinama su kokybiniais tyrimo metodais. Atliekant literatūros apžvalgą ir dokumentų analizę buvo apžvelgiama atitinkama literatūra ir strateginiai dokumentai (pavyzdžiui, nacionaliniai teisės aktai, politika, strategijos, NVO ataskaitos, statistiniai duomenys ir t. t.), susiję su nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų su negalia dalyvavimu baudžiamosios justicijos sistemoje ir procesinių sąlygų pritaikymo jiems sistema.

Be to, buvo atlikta dvylika pusiau struktūruotų interviu ir viena fokusuota diskusijų grupė.

Tyrimo metu dalyvavo 12 ir 17 metų mergaitė ir berniukas su intelekto negalia ir 17 metų mergaitė su psichosocialine negalia, vienas iš tėvų, teisėta globėja, pagalbos tarnybų atstovai ir baudžiamosios justicijos specialistai.

Surinktų duomenų teminė analizė atlikta naudojant MAXQDA programinę įrangą.

Rezultatai

Tyrimo rezultatai grindžiami duomenų, gautų atlikus dokumentinį tyrimą ir tiesiogines apklausas, analize. Atlikus teminę surinktų duomenų analizę, išskirtos šešios sritys:

- 1. Individualių poreikių ir kliūčių nustatymas bei sąlygų pritaikymas.** ES nusikaltimų aukų teisių direktyva nėra visiškai perkelta į Lietuvos teisinę sistemą, o jos praktinis įgyvendinimas vyksta lėtai. Nėra sistemingai atliekamas visų vaikų individualių poreikių vertinimas ir nėra reguliariai išklausoma jų nuomonė, valia ir pageidavimai. Tai pastebėta daugumoje psichikos sveikatos sutrikimų, psichosocialinę ir (arba) intelekto negalią, verbalinės komunikacijos sunkumų turinčių vaikų, taip pat ir AAK įrenginių naudotojų atvejais. Kai kuriais atvejais, nesudarant tinkamų procesinių sąlygų ir nesuteikiant pagalbinių komunikacijos priemonių, vaikai gali patirti antrinę viktimizaciją.

2. **Informaciniai ir bendravimo sunkumai.** Tiesioginis baudžiamosios justicijos specialistų ir nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų, psichosocialinę ir (arba) intelekto negalią, bendravimas dažnai yra ribotas. Informacijos teikimas dažnai būna nukreiptas į jų globėjus ar kitus juos palaikančius asmenis; medžiaga paprastai nėra prieinama. Be to, ji nėra pritaikyta jų amžiui, lyčiai ar negaliai. Akivaizdu ir tai, kad specialistams dažnai trūksta reikiamų žinių ir įgūdžių bendrauti su vaikais su negalia supaprastintu ir prieinamu būdu arba naudojant alternatyvius bendravimo būdus ar formatus, pavyzdžiui, AAK įrenginius ir medžiagą, parengtą lengvai suprantama kalba.
3. **Specialistų mokymas ir įgūdžiai.** Baudžiamosios justicijos specialistams, taip pat ir policijos pareigūnams, trūksta pagrindinių žinių ir įgūdžių, kaip viso proceso metu pagal amžių, lytį ir negalią pritaikyti procesines sąlygas ir jas užtikrinti. Šios sąlygos nėra apibrėžtas nacionaliniuose teisės aktuose ir šalyje nėra oficialių gairių ar reikalavimų dėl tinkamo procesinių sąlygų užtikrinimo.
4. **Požiūris ir stigma.** Lietuvoje vaikai dėl amžiaus ir besivystančių gebėjimų apskritai dažnai gali būti laikomi nepatikimais liudytojais. Ši situacija dažnai dar labiau paaštrėja, jei vaikas turi psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, ypač jei jam oficialiai nustatyta medicininė diagnozė. Tikėtina, kad jų parodymais bus tikima mažiau nei negalios neturinčio asmens parodymais, jais gali būti abejojama arba netikima, ir vėlgi – paprastai neužtikrinamos tinkamos procesinės sąlygos, padedančios veiksmingai dalyvauti ir užtikrinti jų teisę būti išklausytiems ir išgirstiems.
5. **Kompleksinis ir tarpsektorinis bendradarbiavimas.** Lietuvoje yra perspektyvių efektyvaus kompleksinio bendradarbiavimo praktikos pavyzdžių. Tačiau tai labai priklauso nuo šalies regiono ar konkretaus miesto ir konkrečių institucijų, atskirų iniciatyvų ir asmenybėmis grįstos lyderystės. Vis dar esama dalijimosi informacija tarp skirtingų specialistų ir institucijų praktikos bei pagal amžių, lytį ir negalią pritaikytos pagalbos teikimo spragų. Nėra nacionalinės technologiškai pažangios įvairių tarnybų ir baudžiamosios justicijos ar vaiko teisių apsaugos specialistų keitimosi informacija sistemos, ypač apie individualius nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų pagalbos poreikius ir jiems galinčias kilti kliūtis, apie reikalingą sąlygų pritaikymą.
6. **Sisteminiai ir struktūriniai sunkumai.** Visoje šalyje jaučiamas sisteminis specializuotų specialistų, taip pat specializuotų psichologų ir teisėjų, trūkumas. Akivaizdus ne tik žmogiškųjų išteklių, bet ir kai kurių struktūrinių, techninių išteklių, taip pat naujausios įrangos trūkumas. Be to, trūksta aiškių nacionalinių gairių ir įpareigojimų visose proceso stadijose užtikrinti pagal amžių, lytį ir negalią tinkamas procesines sąlygas. Teismo dokumentai nepateikiami nei lengvai skaitoma, nei vaikams pritaikyta kalba;

nepripažįstami individualūs AAK įrenginius naudojančių asmenų poreikiai ir jiems neteikiama pirmenybė.

Pagrindinės rekomendacijos

Valstybinėms institucijoms

- Užtikrinti kvalifikuotų teisinio atstovavimo paslaugų teikimą nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams, taip pat ir vaikams su psichikos sveikatos sutrikimais ir negalia. Užtikrinti, kad teisinės sistemos specialistai būtų gerai susipažinę su vaiko teisėmis, nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų bylų bei individualių, tam tikro amžiaus, lyties ir negalios poreikių bei kliūčių ypatumais, per visą procesą gintų vaiko interesus ir tuo pačiu gerbtų jų nuomones, norus bei pageidavimus.
- Sukurti veikiančias ir skaidrias duomenų rinkimo sistemas, kuriose būtų kaupiama svarbi informacija apie nukentėjusių vaikų skaičių, nusikaltimų rūšis, socialinius ir demografinius duomenis, duomenis apie individualius jų amžiaus, lyties ir negalios lemiamus poreikius, duomenis apie pritaikytas procesines priemones ir suteiktas pagalbines bendravimo priemones, įskaitant AAK įrenginius, ir teisminių procesų rezultatus. Šie duomenys sudaro itin svarbų pagrindą įrodymais pagrįstai politikai formuoti ir ištekliams paskirstyti, sudarant institucijoms galimybę savo strategijas pritaikyti ir paslaugas plėtoti remiantis praktinėmis tiesioginėmis įžvalgomis.
- Sukurti stebėsenos mechanizmus, užtikrinančius, kad nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams teikiamos teisinės paslaugos būtų visiškai pritaikytos ir teikiamos atsižvelgiant į amžių, lytį ir negalią. Turėtų būti reguliariai vertinamos taikomos pagalbos programos ir intervencinės priemonės bei jų veiksmingumas, atitiktis geriausiai žinomai ir įrodymais pagrįstai praktikai bei poveikis nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų gerovei. Šis nuolatinis kokybės užtikrinimo procesas padėtų nustatyti tobulintinas sritis, patobulinti esamą praktiką ir galiausiai pagerinti bendrą baudžiamosios justicijos sistemoje teikiamų pagal amžių, lytį ir negalią pritaikytų paslaugų kokybę nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams.
- Rengti ir tobulinti pagalbos nukentėjusiems ir liudytojams programas, atitinkančias nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų, taip pat vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais ir negalia, poreikius. Atsižvelgiant į specifinius nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams ir jų šeimoms kylančius sunkumus, teikti prieinamą ir suprantamą informaciją, užtikrinti AAK metodikas ir įrankius, asmeninę pagalbą bei emocinę paramą teismo proceso metu.

- Plėsti programas, kuriomis siekiama mažinti visuomenės stigmą, susijusią su vaikų viktimizacija, ir šviesti visuomenę apie tokių atvejų nagrinėjimo ypatumus. Šios programos padėtų kuriant aplinką, kurioje nuo nusikaltimų nukentėję vaikai sulauktų atjautos, supratimo ir tinkamo padrąsinimo saugiai pranešti apie nusikaltimus.

Teismams ir baudžiamosios justicijos įstaigoms

- Skiriant lėšas, pirmenybę teikti prieinamumo priemonių ir prietaisų, kurie būtų naudojami sudarant tinkamas procesines sąlygas nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams su psichikos sveikatos sutrikimais ir negalia, įsigijimui. Tikslingas lėšų panaudojimas gerokai padidintų paslaugų prieinamumą ir užtikrintų, kad nuo nusikaltimų nukentėję vaikai, nepriklausomai nuo jų patiriamų sunkumų ar individualių poreikių, galėtų aktyviai ir veiksmingai dalyvauti teismų procesuose ir pagalbos programose. Tai gali būti, pavyzdžiui, įvairios pagalbinės bendravimo priemonės, įskaitant AAK įrenginių naudojams būtinas priemones.
- Užtikrinti, kad teismo darbuotojai ir kiti specialistai būtų tinkamai apmokyti, kaip naudotis pateiktoje rekomendacijoje nurodytais ištekliais. Be to, svarbu užtikrinti, kad baudžiamosios justicijos specialistai (taip pat vaiko teisių apsaugos ir kiti specialistai), kurie tiesiogiai ar netiesiogiai dirba su vaikais, gautų išsamius ir kokybiškus mokymus, kaip nustatyti individualius, su amžiumi, lytimi ir negalia susijusius poreikius ir kliūtis bei veiksmingai ir tinkamai bendrauti su vaikais, turinčiais psichikos sveikatos sutrikimų, psichosocialinę ir (arba) intelekto negalią. Tai ypač aktualu policijos pareigūnams, kurie dažnai pirmieji reaguoja, kai pranešama apie nusikaltimą.
- Turėtų būti nustatyta aiški tvarka, pagal kurią laiku ir veiksmingai būtų nustatomi justicijos sistemoje dalyvaujančių vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais ir negalia individualūs poreikiai ir jiems kylančios kliūtys, įvertinamos ir sudaromos procesinės sąlygos bei teikiama individuali pagalba.
- Stiprinti kompleksinį specialistų bendradarbiavimą siekiant veiksmingai spręsti nacionalinėje teisinėje ir politinėje sistemoje nustatytas problemas. Siekiant šio tikslo rekomenduojama parengti standartizuotus keitimosi informacija ir įvairių tarnybų bei baudžiamosios justicijos ir vaikų apsaugos specialistų bendradarbiavimo protokolus bei gaires. Tai turėtų apimti keitimosi informacija sistemos kūrimą, reguliarius mokymus ir seminarus kompleksiniam supratimui ir įgūdžių tobulinimui skatinti.

- Investuoti į modernią garso ir vaizdo įrašymo įrangą vaikų apklausoms tiksliai įrašyti. Užtikrinti, kad būtų įdiegtos vaikams pritaikytos technologijos, sudarančios nukentėjusiems vaikams galimybę prireikus duoti parodymus nuotoliniu būdu arba per uždarytą televiziją, tuo sumažinant su buvimu teismo salėje susijusį stresą.

Baudžiamosios justicijos ir vaikų apsaugos specialistams

- Glaudus ir nuolatinis bendradarbiavimas su pilietinės visuomenės organizacijomis, žmogaus teisių ir žmonių su negalia NVO padėtų parengti ir įgyvendinti kokybiškas programas, atitinkančias nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais, psichosocialine, intelekto ir (arba) kitokią negalia poreikius.
- Priimant strateginius sprendimus dėl išteklių paskirstymo, reikėtų atsižvelgti į nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais, psichosocialine ir (arba) protinio negalia bei kitų pažeidžiamų asmenų individualius poreikius, kylančias kliūtis ir jiems tinkamas procesines sąlygas.
- Prieš įgyvendinant naują politiką ar tvarkas, reikėtų atlikti rizikos vertinimą siekiant nustatyti ir spręsti riziką ar sunkumus, kuriuos jos gali sukelti nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams su psichikos sveikatos sutrikimais, psichosocialine, intelekto ir (arba) kitokia negalia.

01

IVADAS

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2022 m. vaikų su negalia skaičius Lietuvoje, palyginti su 2021 m., šiek tiek padidėjo ir siekė 16 tūkstančių. Pagrindinė vaikų negalios priežastis – psichikos sveikatos ir elgesio sutrikimai, fiziniai ir chromosomų sutrikimai bei nervų sistemos ligos¹.

Kasmet Lietuvoje teismo psichologai apklausia apie 1000 nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų². Pirmieji teismo psichologai atsirado 2014 m. Iki tol vaikus apklaudavo teisėjas, o prireikus – policijos tyrėjai³. Lietuvos statistikos departamento interneto svetainės duomenimis, 2022 m. nuo nusikalstamų veikų nukentėjo 1552 mergaitės ir 833 berniukai. Statistikoje neišskiriama, kiek iš jų turėjo psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią.

Pasauliniiais duomenimis, visų amžiaus grupių vaikai su negalia patiria didesnę daugumos rūšių viktimizacijos riziką⁴. Nuo nusikaltimų nukentėję vaikai su psichikos sveikatos sutrikimais, psichosocialine ir (arba) intelekto negalia susiduria su kliūtimis, trukdančiomis aktyviai ir veiksmingai dalyvauti baudžiamojo teisingumo procese: jiems kyla fizinių kliūčių patekti į teismų pastatus, bendravimo kliūčių, trūksta galimybių naudotis apsaugos priemonėmis, teisine pagalba ir teisiniu atstovavimu. Tokią padėtį lemia teisės aktų spragos ir neprieinami pastatai. Be to, trūksta baudžiamosios justicijos ir vaikų apsaugos specialistų informuotumo, žinių, bendradarbiavimo ir įgūdžių, kaip psichikos sveikatos sutrikimų, psichosocialinių ir (arba) intelekto negalią turintiems nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams sudaryti sąlygas įveikti šias kliūtis ir visiems užtikrinti apsaugą ir teisingą bylos nagrinėjimą.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse⁵ vaikas apibrėžiamas kaip fizinis asmuo, kuriam proceso veiksmo atlikimo metu nėra suėję aštuoniolika metų. Nuo 2024 m. sausio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos žmonių su negalia socialinės integracijos įstatymo pakeitimas⁶. Naujajame įstatyme (dabar jis vadinasi Žmonių su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas⁷) prieinama aplinka apibrėžiama kaip fizinė ir informacinė aplinka (viešoji erdvė, visuomeninės ir (ar) gyvenamosios paskirties pastatas, transporto objektas, kibernetinė erdvė), kurioje asmuo su negalia gali nevaržomas būti, laisvai judėti, gauti paslaugas ir (ar) prekes, gauti ir (ar) perduoti informaciją lygiai su kitais asmenimis. Prieinami bendravimo būdai apibrėžiami kaip sakytinės, rašytinės, garsinės ir (ar) vaizdinės informacijos perdavimas ir (ar) gavimas, naudojant Brailio raštą, garsines, vaizdines priemones, lengvai suprantamą

¹ Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania, 'Statistika' <<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/asmenu-sunegalia-itrauktis/statistika-2>> accessed 10 Lapkritis 2023.

² Lietuvos Teismai, Vaikai liudija teisme; 'Ką reikia žinoti apie vaikų apklausas?' (28 Gegužė 2021) <<https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/vaikai-liudija-teisme-ka-reikia-zinoti-apie-vaiku-apklausas/8920>> accessed 10 August 2023.

³ Lietuvos Teismai, Teismo psichologės kabinete vaikai išsipasakoja skaudžiausias savo patirtis (8 Gegužė 2018) <<https://klat.teismai.lt/naujienos/teismo-psichologes-kabinete-vaikai-issipasakoja-skaudziausias-savo-patirtis/401>> accessed 10 Rugpjūtis 2023.

⁴ Jennifer Vanderminde, David Finkelhor, Sherry Hamby, Heather Turner, Victimization and abuse among children with disabilities: Age adjusted rates in a US national sample (2023) *Child Abuse and Neglect*, 146. <<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106495>>

⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas 2023 (IX-785).

⁶ Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo Nr. I-2044 pakeitimo įstatymas 2024.

⁷ Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2319/asr>>

kalbą, prieinamą informacinę aplinką (į šį sąrašą gali būti įtrauktas AAK įrenginių naudojimas pagal aiškinimą).

Kalbant apie nusikalstamą veiką patyrusius asmenis su negalia, ankstesni Lietuvoje atlikti tyrimai parodė, kad dažnai egzistuoja didelis skirtumas tarp teisės aktuose garantuojamų nuostatų ir jų praktinio įgyvendinimo⁸. Praktikoje esama didelių spragų užtikrinant nusikaltimus patyrusių žmonių su negalia teises⁹. Pavyzdžiui, dėl vyraujančios stigmos ir neigiamo visuomenės požiūrio į asmenis su psichikos sveikatos sutrikimais ir negalia tiek suaugusiųjų, tiek vaikų su negalia teisė lygiai su kitais asmenimis kreiptis į teismą dažnai būna ribota¹⁰.

Šios nacionalinio tyrimo ataskaitos tikslas – pateikti įrodymais pagrįstą informaciją, kuri Lietuvos baudžiamajame procese padėtų užtikrinti geresnes pagal amžių, lytį ir negalią tinkamas procesines sąlygas ir nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų, ypač turinčių psichikos sveikatos sutrikimų, psichosocialinę ir (arba) intelekto negalią, taip pat AAK įrenginių naudotojų, dalyvavimą. Šio tyrimo tikslai ir metodologija pristatyti tolesniuose skyriuose. Po to pateiktos pagrindinės išvados, gautos atlikus dokumentinį tyrimą, taip pat fokusuotos grupės ir pusiau struktūruotų interviu rezultatai. Galiausiai pateiktos pagrindinės išvados ir svarbiausios rekomendacijos dėl nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais, psichosocialine ir (arba) intelekto negalia galimybės kreiptis į teismą Lietuvoje.

⁸ Natalija Bitiukova and Kristina Normantaitė, VOIARE National Report: Lithuania (2019) <https://victim-support.eu/wp-content/uploads/2021/02/VOIARE_National_Report_Lithuania_interactive.pdf>

⁹ Ugnė Grigaitė and Erika Leonaitė, 'Voices for Justice: Victims of Crime with Disabilities in Lithuania' (2022) <<https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2022/04/National-Findings-Report-LT-EN-1.pdf>>

¹⁰ Ugnė Grigaitė, 'Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą administracinėje, civilinėje ir baudžiamojoje teisėje Lietuvoje: Tarptautinio tyrimo ataskaitos dalies santrauka', (2014) <https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2021/06/mdac_ataskaita_20140822.pdf>

02

TIKSLAI IR
METODIKA

Pagrindinis šio tyrimo tikslas – išanalizuoti Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemos pagrindus, struktūras, perspektyvias praktikas ir iššūkius, susijusius su nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais, psichosocialine ir (arba) intelekto negalia, taip pat AAK įrenginius naudojančių asmenų, dalyvavimu. Siekiant šių tikslų buvo metodologiškai derinami dokumentiniai tyrimai ir tiesioginės apklausos.

Atliekant **dokumentinį tyrimą** buvo nustatyta ir išanalizuota atitinkama literatūra ir politikos dokumentai (pavyzdžiui, nacionaliniai teisės aktai, politika, strategijos, NVO ataskaitos, statistiniai duomenys ir t. t.), susiję su nusikalstamą veiką patyrusių vaikų su negalia dalyvavimu baudžiamosios justicijos sistemoje ir jiems tinkamų procesinių sąlygų sudarymo sistema. Be to, Nacionalinei teismų administracijai ir Informacinės visuomenės plėtros komitetui prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės buvo išsiųsti du **prašymai pateikti informaciją**. Jais buvo siekiama surinkti išsamią informaciją apie teismų internetinių paslaugų ir teisingumo sistemoje naudojamų technologijų prieinamumą. Atliekant dokumentinį tyrimą daugiausia dėmesio buvo skiriama oficialių institucijų priimtoms su tyrimo sritimi susijusiems teisės aktams ir rekomendacijoms, politikai, strateginiams dokumentams, nacionaliniams ir tarptautiniams leidiniams, taip pat akademiniais ir nevyriausybinų organizacijų moksliniams straipsniams. Tyrimo laikotarpis daugiausia apima pastaruosius dešimt metų, tuo užtikrinant, kad analizėje būtų atsižvelgta į pačią naujausią ir aktualiausią turimą informaciją, ir tęsiamas ankstesnis tyrimas, kurį 2014 m. įgyvendino NVO („Psichikos sveikatos perspektyvos“)¹¹.

Organizuojant tiesiogines apklausas, buvo atlikti individualūs **pusiau struktūruoti interviu** (n=12) ir surengta viena **fokusuota grupė** (n=6), kurioje dalyvavo pagrindiniai suinteresuotieji subjektai iš keturių pagrindinių šalies miestų ir trijų šiek tiek atokesnių geografinių vietovių. Lietuvoje atliktame tyrime dalyvavo intelekto ir psichosocialinę negalią turintys nepilnamečiai (N=3); vienas iš tėvų (n=1); teisėta globėja (n=1); pagalbos tarnybų specialistai (N=3); baudžiamosios justicijos specialistai (N=10). Iš viso tyrime dalyvavo keturi vyriškos ir keturiolika moteriškos lyties atstovų.

Pusiau struktūruoti interviu vyko nuo 2023 m. spalio 12 d. iki 2024 m. sausio 16 d. ir truko vidutiniškai 31 minutę. Keturi interviu iš dvylikos buvo organizuoti internetu (su baudžiamosios justicijos specialistais ir pagalbos tarnybų atstovais), o likusieji interviu buvo atlikti kontaktiniu būdu. Internetinė fokusuotos grupės diskusija su šešiais teismo psichologais vyko 2023 m. gruodžio 11 d. ir truko 70 minučių. Surinkti duomenys buvo analizuojami teminiu būdu, naudojant MAXQDA programinę įrangą¹².

¹¹ Ugnė Grigaitė, 'Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą administracinėje, civilinėje ir baudžiamojoje teisėje Lietuvoje: Tarptautinio tyrimo ataskaitos dalies santrauka' (2014) < https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2021/06/mdac_ataskaita_20140822.pdf >

¹² Braun, V., Clarke, V., Hayfield, N., Davey, L., and Jenkinson, E. Doing Reflexive Thematic Analysis. *Supporting Research in Counselling and Psychotherapy*. (2022). https://doi.org/10.1007/978-3-031-13942-0_2.

03

PAGALBOS,
PRIEINAMUMO IR
KOMPLEKSNIO
BENDRADARBIAVIMO
TEISINĖ SISTEMA IR
PRINCIPAI

Pagrindinis dokumentinio tyrimo tikslas – išanalizuoti teisinę bazę ir politikos nuostatas, susijusias su baudžiamosios justicijos sistemoje dalyvaujančių nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų, taip pat vaikų su negalia, informavimo, pagalbos teikimo ir apsaugos procesais, nustatant prieinamumo, kompleksinio ir tarpsektorinio bendradarbiavimo ypatumus.

01 Tarptautinė sistema, skirta nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams su negalia, nagrinėjant baudžiamąsias bylas

Psichikos sveikatos sutrikimų ir negalią turinčių vaikų teisė į teisingą bylos nagrinėjimą ir kitos susijusios teisės įtvirtintos Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje¹³ (VTK) ir Žmonių su negalia teisių konvencija¹⁴ (ŽNTK).

1992 m. Lietuvos ratifikuota Vaiko teisių konvencija¹⁵ yra vienas iš svarbiausių vaiko teisių apsaugos dokumentų. Pažymėtina, kad VTK 1 straipsnyje vaikas apibrėžiamas kaip žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau. VTK vaiko sąvoka nėra aiškiai apibrėžta, todėl ją galima aiškinti pagal aplinkybes.

Lietuva ŽNTK ratifikavo 2010 m. Šio konvencijos 7 straipsnyje įtvirtintas valstybių, šios Konvencijos Šalių, įsipareigojimas imtis visų būtinų priemonių, kad vaikai su negalia galėtų visapusiškai naudotis visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis lygiai su kitais vaikais. ŽNTK 12 straipsnyje pabrėžiama, kad svarbu pripažinti, jog asmenys su negalia turi teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse. Tai apima ir prievolę valstybėms, šios Konvencijos Šalims, imtis priemonių, kad suteiktų žmonėms su negalia galimybę pasinaudoti pagalba, kurios jiems gali prireikti įgyvendinant savo teisinį veiksnumą.

Naujausias periodinės peržiūros procesas prasidėjo 2023 m. kovo 31 d.¹⁶. JT žmonių su negalia teisių komiteto paskelbtame klausimų sąrašė¹⁷ nurodytos įvairios problemos, susijusios su sąveikine ir daugialype diskriminacija, vyraujančiais klaidingais įsitikinimais ir stereotipais apie žmones su negalia, ypač skleidžiamus žiniasklaidoje. Atkreiptas dėmesys į prieinamumą, universalų dizainą, teisinius klausimus, pavyzdžiui, globą ir žmonių su negalia teisinį veiksnumą. Be to, pabrėžta būtinybė priimti įtraukiojo švietimo strategiją¹⁸. Lietuva įgyvendina

¹³ The United Nations Convention on the Rights of the Child 1989.

¹⁴ The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities 2006.

¹⁵ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, 1989.

¹⁶ UN Treaty Body Database < <https://www.ohchr.org/en/documents/concluding-observations/ec12ltuco3-concluding-observations-third-periodic-report> > 2 Lapkritis 2023.

¹⁷ (List of Issues in Relation to the Combined Second and Third Periodic Report of Lithuania) (2023)

<https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolNo=CRPD%2FC%2FLTU%2FQ%2F2-3&Lang=en> 20 Liepa 2023.

¹⁸ Human Rights Monitoring Institute, UN: Lithuania Still Needs to Work on the Rights of Persons with Disabilities [2023] www.liberties.eu <<https://www.liberties.eu/en/stories/united-nations-tells-lithuania-more-work-to-protect-rights-of-persons-with-disabilities/44785>> 10 Liepa 2023.

atitinkamus teisės aktų patobulinimus, nors praktinis įgyvendinimas yra sudėtingas, kaip aptariama tolesniuose šios ataskaitos skyriuose.

Europos lygmeniu pagrindinius standartus dėl nuo nusikaltimų nukentėjusių asmenų teisių, pagalbos ir apsaugos nustato 2012 m. Europos Sąjungos nusikaltimų aukų teisių direktyva¹⁹. Konkrečiai kalbant apie vaiko teises, konkretūs su jaunesniais nei 18 metų nukentėjusiais susiję klausimai aptariami keliuose pagrindiniuose šios direktyvos straipsniuose. 3 straipsnyje pabrėžiama nukentėjusiųjų, įskaitant vaikus, teisė baudžiamajame procese bendraujant su kompetentingomis valdžios institucijomis suprasti, kas sakoma, ir būti supraustiems. Be kita ko, būtina užtikrinti, jog bendraujama būtų paprasta ir suprantama kalba, atsižvelgiant į bet kokią negalią ar būklę, kuri gali turėti poveikį gebėjimui suprasti ar būti supraustam.

8 straipsnyje pabrėžiama visų nukentėjusiųjų, įskaitant jaunesnius nei 18 metų amžiaus asmenis, teisė nemokamai naudotis konfidencialiomis paramos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims tarnybų, veikiančių atsižvelgiant į šių asmenų interesus, paslaugomis prieš baudžiamąjį procesą, jo metu ir atitinkamą laikotarpį po jo. Be to, 22 straipsnis reikalauja atlikti individualų nukentėjusiųjų poreikių vertinimą, ypač daug dėmesio skiriant vaikams, siekiant nustatyti, kokie yra specialieji apsaugos poreikiai, atsižvelgiant į didelį nukentėjusiųjų pažeidžiamumą dėl antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto. Pagal direktyvą laikoma, kad nuo nusikaltimų nukentėję žmonės su negalia ir vaikai turi specialių apsaugos poreikių, kurie vertinami individualiai, atsižvelgiant į tokius veiksnius, kaip nukentėjusiojo asmeninės savybės, nusikaltimo rūšis ar pobūdis ir nusikaltimo aplinkybės. 23 ir 24 straipsniuose nurodytos nusikalstamos veikos tyrime ir baudžiamajame procese taikomos specialiosios apsaugos priemonės, pavyzdžiui: galimybė apklausas įrašyti vaizdo ir garso priemonėmis ir paskirti specialų nukentėjusių vaikų atstovą, kai gali kilti interesų konfliktas.

2021 m. sausio mėnesį Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymą Nr. XIV-169, kuris reglamentuoja pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikimą. Teisės akto pakeitimais buvo siekiama ES nusikaltimų aukų teisių direktyvą perkelti į nacionalinę teisę²⁰. Vis dėlto Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimuose nebuvo nuostatų, kuriose būtų konkrečiai kalbama apie negalią ar asmenis su negalia. Įgyvendindamas Nusikaltimų aukų teisių direktyvos 4 straipsnį, generalinis prokuroras pristatė standartizuotą Nukentėjusiojo teisių išaiškinimo protokolo priedo formą – „pranešimą apie teises“ (angl. *Letter of Rights*). Dokumentas, parengtas keliomis kalbomis, yra ilgesnis nei 5 puslapiai ir surašytas formalia technine kalba, todėl jis neatitinka direktyvoje nustatyto reikalavimo pateikti informaciją „paprasta ir suprantama kalba“, nes jį sudėtinga suprasti bet kuriam teisinio išsilavinimo

¹⁹ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime 2012.

²⁰ <https://vaikoteises.lrv.lt/en/protection-of-children/ensuring-the-childs-rights/assistance/assistance-for-victims-of-criminal-offences/>

neturinčiam asmeniui. Be to, neparengtos vaikų ar žmonių su negalia poreikiams pritaikytos versijos²¹.

2019 m. kovo mėn. Europos Komisijai pradėjus pažeidimo nagrinėjimo procedūrą, Lietuva pripažino, kad direktyva nebuvo visiškai perkelta į nacionalinę teisę, nes nėra atitinkamos nukentėjusiojo sąvokos, nepakankamai išsami nukentėjusiųjų teisių užtikrinimo ir apsaugos sistema, nėra pagalbos nukentėjusiesiems užtikrinimo tvarkos. 2021 m. sausio priimtas Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas²². Negalia jame paminėta vieną kartą, aiškinant nediskriminavimo principą. Amžiui ir lyčiai pritaikytos priemonės paminėtos du kartus – siekiant užtikrinti nediskriminavimą ir atsižvelgiant į individualios pagalbos principą, kuriuo paaiškinama, kad priimant sprendimus kartu su nukentėjusiuoju ir (arba) teikiant pagalbą būtina atsižvelgti į nukentėjusiojo ypatybes.

Kadangi priemonės nėra aiškiau apibrėžtos, kyla praktinių problemų. Šios ataskaitos rengimo metu pagalbą nuo smurto nukentėjusiems vaikams teikia apie 10 organizacijų kartu su Vaiko teisių apsaugos tarnybomis, tačiau šioms organizacijoms skiriamas valstybės finansavimas yra minimalus, todėl pagrindiniai nukentėjusių vaikų interesų gynėjai yra daugiausia valstybės institucijos²³.

2024 m. vasarį JT Vaiko teisių komitetas paskelbė išvadas, kuriose pateikti Komitetui didžiausią susirūpinimą keliantys klausimai ir rekomendacijos dėl JT Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje, taip pat teigiami aspektai. Komitetas rekomenduoja atlikti išsamų Lietuvos vaikų teisingumo sistemos vertinimą, kad būtų skatinamos neteisminės priemonės, tokios kaip nukreipimas, tarpininkavimas ir psichosocialinė parama. Be to, Lietuvai rekomenduojama užtikrinti, kad visi vaikai skirtingais atvejais galėtų naudotis konfidencialiais, vaikams patogiais ir nepriklausomais skundų teikimo mechanizmais. Jais naudojantis būtų galima pranešti apie visų formų smurtą, prievartą, diskriminaciją ir kitus vaiko teisių pažeidimus²⁴.

02 Kompleksiškumas nacionalinėje teisinėje sistemoje

Lietuvos teisinėje sistemoje, konkrečiai Baudžiamojo proceso kodekse, įtvirtintas individualaus vaikų vertinimo principas, pabrėžiant *įtariamojo ar kaltinamojo* vaiko asmenybės, aplinkos ir poreikių įvertinimo svarbą. Nors jame nėra išsamiai aprašytos specifinės vaikams, kaip *nukentėjusiesiems ar liudytojams*, taikomos procesinės sąlygos, jos gali būti numatytos atsižvelgiant į konkrečius individualius poreikius. Nėra specialių nuostatų

²¹ <https://validity.ngo/wp-content/uploads/2022/04/National-finding-report-litvan-en-2-220426-1.pdf>

²² Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas < <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ce7d8910571711eba1f8b445a2cb2bc7>>

²³ Grigaitė, Ugnė and Leonaitė, Erika, Voices For Justice Victims Of Crime With Disabilities In Lithuania (2022) <<https://validity.ngo/wp-content/uploads/2022/04/National-finding-report-litvan-en-2-220426-1.pdf>>

²⁴ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, Committee on the Rights of Persons with Disabilities: Consideration of State Report. <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/SessionDetails1.aspx?SessionID=2683&Lang=en>

dėl vaikų negalios – panašių iššūkių kyla visiems asmenims su negalia, nepriklausomai nuo jų amžiaus. Vaikų atstovavimą teismo procese reglamentuoja 53 straipsnis, pagal kurį atstovais gali būti tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai arba įgalioti asmenys. Atstovai pagal įstatymą turi konkrečių teisių ir pareigų, viena iš jų – atstovauti vaiko interesams, baudžiamajame procese užtikrinant vaiko interesų apsaugą²⁵. Jei atstovai pagal įstatymą negali padėti vaikui arba kyla interesų konfliktas, pavyzdžiui, jei vienas iš tėvų yra įtariamasis, vaikui padėti ir jam atstovauti stengiasi Vaiko teisių apsaugos tarnybos ir teisėsaugos institucijos.

Baudžiamojo proceso kodekso 27, 186, 189, 280 ir 283 straipsniuose išdėstytos nuostatos dėl vaikų dalyvavimo teismo procese. Vertinant vaiko gebėjimą duoti parodymus teisme, atsižvelgiama į įvairius veiksnius, pavyzdžiui, vaiko amžių, jo gebėjimą duoti paaiškinimus, psichologinę-emocinę būseną ir atitinkamos nusikalstamos veikos pobūdį. Teisėjas atsižvelgia į tai, kaip stipriai vaikas galėjo būti emociškai paveiktas, pabrėžiama tinkamo pasirengimo vaiko apklausai svarba²⁶. 36² straipsnyje nustatyti specialūs apsaugos poreikiai, apibrėžiami kaip nukentėjusiojo poreikiai, kuriuos lemia asmeninės savybės, nusikalstamos veikos pobūdis arba jos padarymo aplinkybės, kad nukentėjusysis būtų apsaugotas nuo traumos ar kitų neigiamų pasekmių.

Konkretūs nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo atlikimo standartai ir tvarka nustatyti Generalinio prokuroro rekomendacijose²⁷. Remiantis šiose rekomendacijose pateikta vertinimo pažyma, ypatingas dėmesys skiriamas atvejams, kai nukentėjusysis yra vaikas. Asmeniui su negalia garantuojama teisė naudotis vertėjo žodžiu paslaugomis. Nukentėjusiojo pageidavimu ši priemonė taikoma privalomai ir negali būti ribojama.

Šiame procese esminis vaidmuo tenka teismo psichologams, kurie padeda teisėjams suformuluoti klausimus, numato veiksmų seką ir sumažina galimus vaiko emocinius išgyvenimus. Vaiko parodymai laikomi vertingais, jei jie gauti laikantis įstatymų ir laikomi patikimais. Teismas, vertindamas vaikų parodymus, remiasi dviem pagrindiniais kriterijais: ar jie gauti be esminių baudžiamojo proceso reikalavimų pažeidimų ir ar juos galima laikyti patikimais. Vis dėlto fokusuotoje grupėje metu buvo iškeltas klausimas ne tik dėl šių specialistų prieinamumo visoje šalyje, bet ir dėl kai kurių teismo psichologų kvalifikacijos kokybės.

“Ir tos apklausos, kurios vyksta policijoje yra dar viena didelė problema, nes dalyvauja dažnai iš sąrašo asmenys, kurie padeda apklausti vaiką. Tai yra psichologai, kurie apskritai tų žinių stokoja labai stipriai.” – Teismo psichologė

²⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas 2023 (IX-785).

²⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas 2023 (IX-785).

²⁷ Žmogaus teisių gidas, 'Vaikas ir teismo procesas'

<<https://www.zmogaussteisiugidas.lt/lt/temos/seima/vaikas/vaikas-ir-apsauga-procese/vaikas-ir-teismo-procesas>> 30 Liepa 2023.

Kalbant apie vaikų – nusikaltimų aukų ir liudytojų – apsaugą, NVO „Paramos vaikams centras“ bendradarbiavimo pagrindu parengė konkrečias gaires, suderintas su Teisingumo ministerija ir Generalinė prokuratūra²⁸. Nors šiose gairėse nenurodomi amžiaus, brandos, lyties ir negalios aspektai, jose išdėstyti pagrindiniai šių pažeidžiamų asmenų gerovės ir teisių užtikrinimo principai. Visų pirma, gairėse įtvirtinta kiekvieno nukentėjusiuoju ar liudytoju tapusio vaiko teisė gauti profesionalią psichologinę, medicininę ir pedagoginę pagalbą. Šia nuostata siekiama sušvelninti neigiamą nusikaltimo poveikį ir neigiamas pasekmes, kylančias dėl vaiko dalyvavimo teismo procese.

Be to, kiekvienas vaikas turi teisę gauti jo raidos etapą atitinkančią informaciją, specialiai pritaikytą jo vaidmeniui ir dalyvavimui teisinėse procedūrose išaiškinti. Atsižvelgiant į antrinės traumos galimybę, gairėse pabrėžiamos apsaugos priemonės, pavyzdžiui, vaikams pritaikyti apklausos kambariai. Šie kambariai, kuriuose dirba tinkamai apmokyti specialistai, turėtų būti įrengti taip, kad atitiktų vaiko raidos poreikius, sumažintų neigiamą patirtį, sudarytų galimybę stebėti vaiką atskirame kambaryje ir užtikrintų išsamų apklausos garso ir vaizdo įrašymą.

Vis dėlto per pusiau struktūruotus pokalbius paaiškėjo, kad, šią nuostatą įgyvendinant praktikoje, yra spragų ir sunkumų.

“Labiau yra problemos, kai susiduriame, pavyzdžiui, kai jau reikia apklausti vaikus. Na tai, pavyzdžiui, vaikų apklausos kambarių ne kiekvienas policijos komisariatas turi pakankamai ir nevisada jie yra pritaikyti, pavyzdžiui, vaikams su negalia. (...) Aplinkos ir šitų procesų pritaikymas vaikams su negalia dar nėra toksai stiprus ir jis dar neatitinka visų vaikų poreikių. Tai va čia gal didžiausia problema būtų.”
– Valstybės vaiko apsaugos ir įvaikinimo tarnybos atstovė

Paprastai stengiamasi kuo labiau sumažinti nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų apklausų skaičių, kad būtų sumažinta galima trauma ir stresas. Pabrėžiama, kad svarbu vaikus apklausti tik vieną kartą. Gairėse taip pat rekomenduojama visą vaiko apklausą įrašyti garso ir vaizdo įranga. Gairėse teigiama, kad vaikai – tiek nukentėjusieji, tiek liudytojai – turi teisę į saugumą ir apsaugą, todėl viso teismo proceso metu būtina juos atskirti nuo kaltinamojo ar įtariamojo.

Be to, kiekvienas vaikas turi teisę per visas teisines procedūras bendrauti su šeima ir draugais. Nors ši teisė gali būti laikinai apribota, atsižvelgiant į vaiko interesus ar procesinius veiksmus, pagrindinė teisė bendrauti yra užtikrinama. Galiausiai gairėse pabrėžiama vaikų teisė į tinkamą atstovavimą teisinių procedūrų metu, ypač parengiamajame ir teisminiame etapuose. Tais atvejais, kai tėvai ar globėjai negali užtikrinti tinkamo atstovavimo, gairėse pasisakoma už tai,

²⁸ Paramos vaikams centras, 'Vaikų – nusikaltimų aukų/liudytojų – apsaugos gairės' [Guidelines for the Protection of Child Victims/Witnesses of Crime] <https://pvc.lt/wp-content/uploads/images/banners/Soc_kampanijoms/vaiku%20lankstukas.pdf> accessed 10 August 2023.

kad vaikams atstovautų vaiko teisių apsaugos ar kitas teismo, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno paskirtas specialistas.

Teismo proceso inicijavimas yra didelė kliūtis vaikams su negalia, nes jie negali savarankiškai inicijuoti teismo proceso ar jame dalyvauti, kol nesulaukia pilnametystės. Paprastai šio vaidmens imasi vaiko teisinis atstovas, dažnai tėvai arba globėjai. Vis dėlto gali pasitaikyti išskirtinių situacijų, kai įstatymas leidžia vaikui savarankiškai pranešti apie nusikaltimą, nesikliaujant savo teisiniais atstovais. Pavyzdžiui, jei vaikas ateina į policijos nuovadą nelydimas tėvų ar teisėtų atstovų, kai nusikalstama veika susijusi su tėvais ar globėjais, policija neinformuos jų apie vaiko pranešimą, kol nebus užtikrintas jo saugumas²⁹.

Teisė būti išklaustytam teisme yra labai svarbus aspektas, suteikiantis vaikams galimybę išreikšti savo nuomonę bylose, turinčiose įtakos jų interesams. Ši teisė taikoma ir tais atvejais, kai teismo procesą inicijavo ne vaikas ar jo teisinis atstovas – teismas kiekvienu konkrečiu atveju įvertina situaciją, atsižvelgdamas į vaiko interesus. Teismo posėdžiai, kurie paprastai būna vieši, kad būtų užtikrintas skaidrumas, gali būti uždari, siekiant apsaugoti teisėtus, taip pat ir vaiko, interesus. Lietuvoje uždari teismo posėdžiai yra įprasta praktika bylose, susijusiose su tėvų valdžia, bendravimo teisėmis, tėvystės nustatymu, neteisėtu vaiko perdavimu ir įvaikinimu. Teismas, siekdamas apsaugoti vaiko interesus, taip pat gali savarankiškai arba tėvų ar globėjų prašymu nuspręsti nutraukti teismo posėdžius.

Vaikų liudytojų apklausai teisme taikomos specialios nuostatos. Teismas gali nuspręsti, kad vaikas turi būti apklaustas dalyvaujant jo atstovui arba kitiems nurodytiems asmenims, pavyzdžiui, vaiko teisių specialistui arba psichologui. Lietuvoje laikomasi tiesioginio bendravimo principo, įpareigojančio teisėjus vaikus liudytojus apklausti tiesiogiai, be tarpininkų. Nepaisant to, apklausoje dalyvauja teismo psichologas ir padeda vaikui suprasti klausimus. Tėvai negali prieštarauti, kad teisėjai apklaustų jų vaiką, ir šios apklausos gali vykti ne teismo salėje. Nėra nustatytos amžiaus ribos, nuo kurios vaikas gali tapti liudytoju, tačiau teismo proceso metu gali būti prašoma atlikti psichologinį vertinimą, jei kyla abejonių dėl vaiko gebėjimo duoti parodymus dėl jo amžiaus ar raidos lygio.

Nepaisant to, kad Lietuvoje daugėja specializuotų vaikų apklausos kambarių, kvalifikuoto personalo, galinčio atlikti šias apklausas, trūkumas tebėra didelis iššūkis. Šią problemą dar labiau apsunkina tai, kad nėra nuoseklios vaikų apklausas atliekančių specialistų mokymo sistemos. Nors kai kuriomis individualiomis apklausų vykdytojų, prokurorų ir teisėjų pastangomis siekiama gilinti jų žinias, trūksta privalomų mokymų. NVO, pavyzdžiui, „Paramos vaikams centras“, organizuoja mokymus, kuriuose teisinės sistemos specialistai supažindinami su vaikų apklausos technikomis ir metodais. Vis dėlto šios pastangos nėra nuosekliai

²⁹ nukentėjusiems.lt, 'Kaip pranešti apie nusikaltimą' <<https://www.nukentėjusiems.lt/iki18/kaip-pranesti-ir-gauti-pagalba/kaip-pranesti-apie-nusikaltima/>> žiūrėta 10 November 2023.

įgyvendinamos, o tai prisideda prie to, kad trūksta gebėjimų veiksmingai vykdyti vaikų apklausas³⁰.

03 Nacionalinė sistema, užtikrinanti, kad nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems vaikams su negalia būtų suteikta informacija ir pagalba bei sudarytos procesinės sąlygos

Kaip pabrėžta ankstesniuose skyriuose, Baudžiamojo proceso kodeksas ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas gali būti nurodyti kaip vieni svarbiausių įstatymų, susijusių su procesinėmis sąlygomis ir pagalba nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams su negalia. Už vaiko teisių apsaugos užtikrinimą yra atsakingos kelios valstybės institucijos, kurių išsamų sąrašą galima rasti Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo agentūros interneto svetainėje³¹. Daugiau informacijos apie atsakingas institucijas rasite šios ataskaitos 3.6 skirsnyje.

Lietuvoje vaikų dalyvavimas baudžiamajame procese ir jų informuotumas apie procesą yra sudėtingas klausimas. Įprasta praktika rodo, kad vaiko dalyvavimas ir tiesioginis informacijos vaikui teikimas dažnai būna ribotas, o į vaiko požiūrį gali būti neatsižvelgiama. Specialistai linkę pirmiausia bendrauti su vaiko teisiniu atstovu arba advokatu, pasikliaudami Vaiko teisių apsaugos tarnybai atstovaujančių specialistų arba psichologų pateiktomis rašytinėmis ataskaitomis. Šis apribojimas dar labiau išryškėja vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais ar negalia atveju.

2014 m. paskelbtoje ataskaitoje^{32,33}, kurioje pateikti pastebėjimai iš dešimties teismo posėdžių viename iš Lietuvos apylinkės teismų, nagrinėjusių civilines bylas, kuriose dalyvavo vaikai, atskleidžiami dideli teismo proceso skirtumai, priklausantys nuo teisėjo subjektyvios pozicijos, požiūrio ir net asmenybės tipo. Vieni teisėjai stengėsi sukurti malonią atmosferą, kiti pasižymėjo labiau konfrontaciniu elgesiu, tuo dar labiau padidindami stresą visiems proceso dalyviams. Nors teisėjai teismo posėdžių pradžioje supažindina su žmonių teisėmis, tai neretai atliekama greitai ir formaliai, pakankamai neįsitikinusi, ar dalyviai tikrai suprato informaciją. Pažymėtina, kad nė viename iš stebėtų teismo posėdžių vaikai fiziškai nedalyvavo.

Daugumoje stebėtų teismo posėdžių dalyvavo Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistai, tačiau akivaizdžiai trūko jų aktyvaus dalyvavimo nagrinėjimo procese. Jie nekėlė klausimų,

³⁰ Žmogaus teisių gidas, 'Vaikas ir teismo procesas' <<https://www.zmogausteisiugidas.lt/lt/temos/seima/vaikas/vaikas-ir-apsauga-procese/vaikas-ir-teismo-procesas>> žiūrėta 30 Liepa 2023.

³¹ Dėl Asmenų aprūpinimo klausos, regos, komunikacijos ir sensorikos bei judėjimo techninės pagalbos priemonėmis tvarkos aprašų patvirtinimo 2022.

³² Ugnė Grigaitė, 'Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą administracinėje, civilinėje ir baudžiamojoje teisėje Lietuvoje: Tarptautinio tyrimo ataskaitos dalies santrauka', (2014) <https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2021/06/mdac_ataskaita_20140822.pdf>

³³ Mental Disability Advocacy Center, 'Vaikų, Turinčių Psichikos Sveikatos Sutrikimų Ar Negalią, Teisė į Teisingą Teismą: Projekto Ataskaitos Santrauka' (2015) <http://www.mdac.org/sites/mdac.info/files/access_to_justice_children_ws0_summary_lithuanian.pdf> accessed 10 October 2023.

nekvestionavo teiginių ir nesiaiškino jokių aspektų, vadovaudamiesi geriausiais vaiko interesais. Baigiantis teismo posėdžiui, Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistai perskaitydavo savo tarnybos nuomonę arba, jiems nedalyvaujant, informaciją perduodavo teisėjas. Paprastai šiose ataskaitose buvo įvertinamos vaiko gyvenimo sąlygos ir tik keliose buvo paminėti vaiko pageidavimai globos klausimais. Vis dėlto buvo neaišku, kiek šios rekomendacijos iš tikrųjų atspindėjo vaiko norus ir pageidavimus ir ar tikrai buvo paisoma vaiko nuomonės.

Kalbant apie prieinamą bendravimą, AAK įrenginiai Lietuvos teisinėje sistemoje³⁴ yra iš dalies numatyti: įstatyme įtvirtinta teisė gauti kompensaciją už alternatyvias ir komunikaciją palengvinančias priemones, taip pat kalbinį dialoginį įtaisą, pažintinių funkcijų lavinimo programinę įrangą, alternatyviosios komunikacijos programėlės prieigą ir bendravimo paveikslėlių rinkinius. Teisės aktuose numatyta sistema, kompensacijų dažnumas (pavyzdžiui, kartą per ketverius metus už kalbinius dialoginius įtaisus ir kartą per dvejus metus už alternatyviosios komunikacijos programėlės prieigą) nustatant konkrečias pinigines ribas, kad būtų užtikrintas teisingas faktines išlaidas atspindintis ir nustatytų ribų neviršijantis kompensavimas.

Norėdami gauti kompensaciją už alternatyviosios komunikacijos įrenginio įsigijimą, vaikų atstovai, pavyzdžiui, tėvai, suaugę vaikai, globėjai arba įgaliota trečioji šalis, atsakingai institucijai turi pateikti prašymą skirti kompensaciją ir reikiamus dokumentus. Nežinoma, koku mastu šios priemonės naudojamos praktikoje.

Generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakyme Nr. I-126 pateikiamos esminės teisiškai neprivalomos rekomendacijos dėl nepilnamečių liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausų. Jose pabrėžiama, kad teismo proceso metu būtina laikytis jautraus ir į vaiką orientuoto požiūrio. Be to, Generalinio prokuroro 2008 m. gegužės 10 d. įsakyme Nr. 2 pateikiama išsami pozicija dėl nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų, darančių poveikį asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, ypač kai tai susiję su vaikais. Šiame įsakyme nustatyta tyrimo tvarka ir pabrėžiamas valstybės vaidmuo remiant baudžiamąjį persekiojimą tokiose bylose. Aktyvus prokurorų vaidmuo užtikrinant vaikų teisių apsaugą ir ginant nuo smurto nukentėjusių vaikų teises bei teisėtus interesus pabrėžiamas ir 2002 m. spalio 16 d. Generalinio prokuroro įsakyme Nr. 143.

04 Individualus vertinimas

Lietuvoje procesinių sąlygų sudarymo sąvoka įtvirtinta Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme. Pagal šio įstatymo 45 straipsnį su teisę pažeidusiu vaiku visose teisinės atsakomybės taikymo proceso stadijose elgiamasi atidžiai, rūpestingai ir pagarbiai, atsižvelgiant į jo amžių ir brandos lygį, ypatingą dėmesį skiriant jo poreikių įvertinimui, jo teisių ir teisėtų interesų

³⁴Dėl Asmenų aprūpinimo klausos, regos, komunikacijos ir sensorikos bei judėjimo techninės pagalbos priemonėmis tvarkos aprašų patvirtinimo 2022.

apsaugai. Svarbu tai, kad su vaiku susiję procesiniai veiksmai atliekami vaikui draugiškoje, atitinkančioje vaiko interesus, numatytus įstatymo 2 straipsnio 12 dalyje.

Baudžiamojo proceso kodekso 189 straipsnyje nustatyta individualaus nepilnamečio įtariamojo įvertinimo tvarka. Dėl nepilnamečių liudytoju tokios nuostatos nėra – teisės aktuose tiesiog nurodoma, kad teismo psichologai gali padėti įvertinti individualius poreikius. Nepilnamečių įtariamųjų individualaus vertinimo atveju pirmą kartą apklausus nepilnamečių įtariamąjį, ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba ikiteisminį tyrimą atliekantis prokuroras turi nedelsdamas kreiptis į Vaiko teisių apsaugos instituciją dėl įtariamojo individualaus vertinimo. Institucija turi teisę gauti iš savivaldybės pedagoginės psichologinės tarnybos duomenis apie nepilnamečio specialius ugdymosi poreikius, asmenybės ir brandos įvertinimą. Šiuos duomenis savivaldybės pedagoginė psichologinė tarnyba turi pateikti ne vėliau kaip per dešimt darbo dienų nuo kreipimosi gavimo. Nepilnamečio individualus vertinimas turi būti atliktas ir informacijos apibendrinimas nustatyta rašytine forma pateiktas ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui ne vėliau kaip per dvidešimt penkias darbo dienas nuo kreipimosi gavimo dienos³⁵.

“Mano žiniomis, tos priemonės ypatingai yra naudojamos atliekant psichiatrinę psichologinę kompleksinę ekspertizę. Vaikams tai ir vaikams su psichine negalia ir su fizine, ir apskritai vaikams. Reiškiasi, jie turi savo metodų savo būdų ir ten visoks ir piešimas žinau būna, ir lentelės, ir įvairūs metodai. Ta prasme, iš ko ekspertai daro išvadą ir rašo ekspertizės aktą.” – Prokurorė

Be to, Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymo ir Baudžiamojo proceso kodekso papildomomis nuostatomis įtvirtinama vaiko teisė būti apsaugotam nuo smurto. Įstatymas įpareigoja tėvus, atstovus, valstybės ir savivaldybių institucijas užtikrinti apsaugą nuo visų formų smurto prieš vaikus. Kai vaikas nukenčia nuo nusikalstamos veikos, jo teises, laisves ir apsaugą reglamentuoja Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas ir jį įgyvendinantys teisės aktai.

Vaiko teisė dalyvauti baudžiamajame procese ir būti tiesiogiai išklausytam aiškiai garantuojama Baudžiamojo proceso kodekse. 27¹ straipsnyje vaikas apibrėžiamas kaip fizinis asmuo, kuriam proceso veiksmo atlikimo metu nėra suėję aštuoniolika metų. Kodekse užtikrinama, kad jeigu vaikas baudžiamojo proceso metu sulaukia pilnametystės, vaikams numatytos garantijos gali būti toliau taikomos prokuroro sprendimu arba teismo nutartimi.

Be to, remiantis Baudžiamojo proceso kodekso 56¹ straipsniu, baudžiamojo proceso metu nukentėjusįjį gali lydėti jo pasirinktas asmuo. Pabrėžiant nukentėjusiojo teisę į pagalbą, kartu pripažįstama, kad lydinčio asmens dalyvavimas gali būti apribotas, jei tai prieštarauja

³⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas 2023 (IX-785).

nukentėjusiojo interesams arba trukdo tyrimui ar bylos nagrinėjimui. Iš esmės visomis šiomis teisinėmis nuostatomis pabrėžiama, kad labai svarbu atsižvelgti į vaiko amžių, brandą ir bendrą gerovę, ir įvairių teisinių procedūrų metu siūlomas visapusiškas apsaugos priemonių ir pagalbos spektras.

Nepaisant to, šiuo metu Lietuvoje nėra parengtų ar pritaikytų praktinių individualaus vertinimo gairių, pavyzdžiui, nurodytų „FOCUS standartuose“ ar kituose tarptautiniuose įrodymais pagrįstuose gerosios praktikos pavyzdžiuose^{36 37}.

05 Informacijos teikimas ir koordinavimas

Paramos vaikams centras teikia profesionalią pagalbą vaikams smurtinių ir seksualinių nusikaltimų atvejais. Dėl psichologinės pagalbos reikia kreiptis į pedagogines psichologines tarnybas pagal gyvenamąją vietą³⁸.

Nukentėjusiųjų nuo seksualinės prievartos atveju procesas šiek tiek skiriasi. Nuo 2016 m. veikia atskiras pagalbos centras seksualinę prievartą patyrusiems vaikams. Tai vienintelis specializuotas centras Lietuvoje, kuriame po vienu stogu sutelktos visos tarnybos, reikalingos seksualinės prievartos prieš vaikus atvejams tirti. Jame teikiamos paslaugos vaikams ir jų šeimos nariams yra nemokamos³⁹.

Metodikas ir priemonės, skirtas padėti AAK įrenginių naudotojams, 1993-1994 m. į Lietuvą atvežė Australijos lietuvė Danutė Baltutytė. Nuo to laiko švietimo sistemoje jos taikomos mokiniams ir studentams, turintiems intelekto, motorikos, kalbos ir kitų komunikacijos sutrikimų, t. y. tiems vaikams, kurie visiškai nekomunikuoja žodžiu arba kurių kalba kitiems nesuprantama: AAK metodai, priemonės ir įrenginiai iš dalies pakeičia kalbą, o AAK sistemos kiekvienam vaikui parenkamos pagal jo intelektualinius gebėjimus⁴⁰. Šiuo metu Lietuvoje dažniausiai naudojami specifiniai grafiniai simboliai. 2022-2023 m. visame Lietuvos švietimo sektoriuje vyko intensyvūs mokymai, kaip naudoti AAK verbalinės komunikacijos neturintiems vaikams. Apskritai Lietuvoje pokyčiai AAK įrenginių naudojimo srityje vyksta lėtai, tačiau esama perspektyvių praktikų: alternatyviam bendravimui naudojamos įvairios technologijos, komunikatoriai ir lentų kūrėjai, mokyklose mokytojai bendravimui ir mokymuisi naudoja lenteles ir knygas, ir simbolių lenteles su komunikatoriais. Tačiau nėra nei informacijos, nei įrodymų apie AAK įrenginių praktinį naudojimą baudžiamosios justicijos sistemoje.

³⁶ Rebecca O'Donnell, FOCUS Standards: Individual Assessment – A Gateway to a Child Centred Justice (2021) <<https://focus.justicewithchildren.org/sites/default/files/library/attachments/FOCUS%20Standards.pdf>>

³⁷ Bruno Monteiro, Pathways for Inclusive Individual Assessments of Children in Criminal Proceedings (2022) <<https://validity.ngo/wp-content/uploads/2022/08/Pathways-for-Inclusive-Individual-Assessment-for-EU.pdf>>

³⁸ Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, Sistema Lietuvoje [System in Lithuania]. <<https://vaikoteises.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/vaiko-teisiu-apsauga/sistema-lietuvoje>>

³⁹ Užuovejė, Apie pagalbos centrą <<https://www.uzuoveja.lt/vaiku-nukentejusiu-nuo-seksualines-prievartos-pagalbos-centras/apie-pagalbos-centra/53>>

⁴⁰ V. Liaudanskienė, A. Viliūnienė, Bendravimo su vaikais, turinčiais įvairaus lygio negalią, būdai ir technologijos (2006) <<https://www.klrp.lt/wp-content/uploads/2016/11/Alternatyvi-komunikacija.pdf>>

Išsamesnė informacija apie informacijos teikimą ir koordinavimą aptariama šios ataskaitos 5 skyriuje.

06 Atsakingos institucijos

Lietuvoje valstybės politikos vaiko teisių apsaugos srityje formavimas ir įgyvendinimas priklauso Seimo ir Prezidento kompetencijai, o Vyriausybė yra atsakinga už jos vykdymo užtikrinimą. Pagrindinį vaidmenį vaiko teisių apsaugos valdyme atlieka Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, dalyvaudama formuojant politiką, prisiimdama už ją atsakomybę ir koordinuodama jos įgyvendinimą⁴¹.

Kitos ministerijos, vietos savivaldybės ir nevyriausybinės organizacijos taip pat dalijasi atsakomybe už tinkamą vaiko teisių įgyvendinimą ir apsaugą, kaip nurodyta Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme. Nuo 2018 m. liepos 1 d. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, veikianti prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, tapo centrine vaiko teisių apsaugos politiką prižiūrinčia institucija. Ši tarnyba įgaliota nacionaliniu, savivaldybių ir vietos lygmeniu koordinuoti su vaiko teisėmis susijusius veiksmus. Žmonių su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatyme taip pat yra paskirtos konkrečios institucijos, atsakingos už žmonių su negalia socialinę integraciją.

Vyriausybė, ministerijos, Žmonių su negalia reikalų departamentas (prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos), savivaldybės ir žmonių su negalia asociacijos turi apibrėžtus funkcijas – nuo politikos koordinavimo iki vietos programų įgyvendinimo ir žmonių su negalia teisių bei socialinės įtraukties advokacijos^{42,43}.

Praktikoje, pradėjus baudžiamąjį procesą, iškyla sunkumų, nes su nukentėjusiais vaikais dirbantiems teismo psichologams ir atstovams pagal įstatymą būtina informacija apie vaiko padėtį ir poreikius, kurią teikia tyrimą atliekantys pareigūnai ar teismo specialistai. Informacija ne visada būna prieinama arba pateikiama laiku, todėl gali kilti kliūčių užtikrinant tinkamas procesines sąlygas. Dėl nepakankamo tiesioginio dalijimosi informacija nukenčia teismo psichologinio vertinimo ir pagalbos nukentėjusiems vaikams veiksmingumas⁴⁴. Tai kelia nerimą, nes pasauliniai duomenys rodo, kad tarpsektorinio ir kompleksinio bendravimo ir bendradarbiavimo tarp įvairių agentūrų ir institucijų trūkumai gali kelti didelių kliūčių ne tik veiksmingam ir tinkamam institucijų reagavimui, bet ir pranešimui apie nusikaltimus^{45,46}.

⁴¹Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania, 'Vaiko Teisių Apsauga' (26 Sausis 2022) <<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/seima-ir-vaikai/vaiko-teisiu-apsauga>> 10 Rugpjūtis 2023.

⁴²Ten pat.

⁴³Ugnė Grigaitė, 'Country Report on Lithuania for the Study on Member States' Policies for Children with Disabilities' (2014) <[https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU\(2014\)519201](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2014)519201)> accessed 10 August 2023.

⁴⁴Iš pusiau struktūruotų interviu.

⁴⁵Nathan Hughes, Frances Sheahan, W Huw Williams, Prathiba Chitsabesan, Ensuring the rights of children with neurodevelopmental disabilities within child justice systems (2020) *The Lancet: Child and Adolescent Health*, 4(2), 163-166. <[https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(19\)30401-8](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(19)30401-8)>

⁴⁶Connie McGilloway, David Smith, Rose Galvin, Barriers faced by adults with intellectual disabilities who experience sexual assault: A systematic review and meta-synthesis (2018) <<https://doi.org/10.1111/jar.12445>>

04

**IRT IR DIRBTINIS
INTELEKTAS SIEKIANT
PRIEINAMUMO IR
KOMPLEKSNIO
BENDRADARBIAVIMO
BAUDŽIAMOSIOS
JUSTICIJOS SISTEMOJE**

01 Technologijos, naudojamos baudžiamosios teisės specialistų, vaiko teisių apsaugos skyrių (specialistų) ir teismų darbuotojų keičianti informacija apie baudžiamosios bylos eigą

Lietuvoje pagrindinė teismų naudojama technologinė sistema vadinama Lietuvos teismų informacine sistema (LITEKO). Ji naudojama elektroniniu būdu tvarkant Lietuvos teismuose nagrinėjamų bylų duomenis, registruojant bylų nagrinėjimo eigą, teisės aktų nustatyta tvarka teikiant taikinamojo tarpininkavimo ir viešąsias elektronines paslaugas. Už LITEKO valdymą ir tvarkymą atsako Nacionalinė teismų administracija. Ji vykdo LITEKO duomenų saugumo priežiūrą, užtikrina tinkamą techninės ir programinės įrangos veikimą ir plėtrą bei kitų teisės aktuose nustatytų funkcijų vykdymą⁴⁷.

LITEKO sistemos dalį sudaro elektroninių paslaugų portalas www.e.teismas.lt. Naudodamiesi šiuo portalu, proceso dalyviai gali susipažinti su teisme gautais dokumentais, sumokėti žyminius mokesčius ir rinkliavas, klausyti teismo posėdžių garso įrašų. Šiomis paslaugomis gali naudotis tiek teismo darbuotojai, tiek išoriniai informacinės sistemos naudotojai (pvz., advokatai).

Pažymėtina, kad tam tikrais atvejais teisme nagrinėjamos bylos medžiaga ar jos dokumentai gali būti priskiriami neviešiams. Lietuvos teismų civilinėse, baudžiamosiose, administracinių nusižengimų ir administracinėse bylose esančių neviešų duomenų tvarkymo LITEKO pagrindinius principus ir tvarką reglamentuoja Teisėjų tarybos patvirtintas Neviešų duomenų tvarkymo Lietuvos teismų informacinėje sistemoje tvarkos aprašas⁴⁸.

Procesiniai dokumentai teismui teikiami elektroninių ryšių priemonėmis naudojantis LITEKO VEP. Administracinio nusižengimo protokolas ir kiti procesiniai dokumentai teismui pateikiami per Administracinių nusižengimų registro ir LITEKO integracinę sąsają. Teikiant skundą teismui dėl institucijos (pareigūno) priimto nutarimo administracinio nusižengimo byloje, skundas elektroniniu būdu teikiamas per Elektroninių paslaugų portalą (www.epaslaugos.ird.lt/)⁴⁹.

Bylų nagrinėjimas ir bylos šalių bei kitų proceso dalyvių dalyvavimas teismo posėdžiuose gali būti užtikrinamas naudojantis informacinėmis ir elektroninių ryšių technologijomis, pavyzdžiui, per vaizdo konferencijas⁵⁰. Tokia galimybė atsirado nuo 2014 m., kai buvo įdiegta speciali vaizdo įranga, o 2020–2021 m., prasidėjus Covid-19 pandemijai, jos naudojimas žymiai išaugo⁵¹. Nuotoliniu būdu gali būti apklausiami liudytojai, nukentėjusieji, asmenys, kurie teismo posėdžiuose negali dalyvauti dėl sveikatos būklės, ir vaikai.

⁴⁷ Dėl Lietuvos teismų informacinės sistemos nuostatų ir Lietuvos teismų informacinės sistemos duomenų saugos nuostatų patvirtinimo 2019.

⁴⁸ Dėl neviešų duomenų tvarkymo Lietuvos teismų informacinėje sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo 2017.

⁴⁹ Dėl Procesinių dokumentų pateikimo teismui ir jų įteikimo asmenims elektroninių ryšių priemonėmis tvarkos aprašo patvirtinimo 2022.

⁵⁰ Dėl Vaizdo konferencijų įrangos naudojimo teismo proceso metu tvarkos aprašo patvirtinimo 2017.

⁵¹ Oficialus Lietuvos nacionalinės teismų administracijos 2024 m. vasario 22 d. raštas atsakant į NVO Psichikos sveikatos perspektyvos 2024 m. sausio 4 d. prašymą dėl informacijos pateikimo, Nr. 1453.

Šiuo metu teismų sistemos veikloje dirbtinis intelektas nėra naudojamas, tačiau bylos sistemoje automatiškai paskirstomos naudojant tam tikrus specialius algoritmus⁵². Atrodo, jog šiomis priemonėmis gali naudotis tik teismų darbuotojai, o ne teismų paslaugų naudotojai.

Daugiau informacijos apie teismų veiklą, taip pat ir teismo procesą, pateikta Nacionalinės teismų administracijos administruojamoje interneto svetainėje www.teismai.lt.

Be to, atskiri teismai konkrečią informaciją ir nuorodas, nukreipiančias į www.teismai.lt, skelbia savo interneto svetainėse.

Informacinis prieinamumas

Pagrindinėje interneto svetainėje www.teismai.lt ir atskirų teismų interneto svetainėse įdiegti prieinamumo meniu (UserWay) įskiepiai, sudarantys galimybę negalią turintiems žmonėms koreguoti žmonėms su negalia skirtus nustatymus, pavyzdžiui, teksto kontrastą, dydį, sodrumą, taip pat galimi nustatymai žmonėms su negalia, disleksija ir kt.⁵³. Be to, siekama užtikrinti atitiktį teisės aktų pakeitimams⁵⁴, Nacionalinė teismų administracija aktyviai ieško galimybių išplėsti tiek administracijos, tiek teismų administruojamų elektroninių priemonių naudojimą. Šią iniciatyvą šiuo metu svarstoma įgyvendinti iš lėšų, skirtų asmenų su negalia teisių apsaugai užtikrinti⁵⁵.

Elektroniniu portalu gali naudotis bet kuris asmuo, galintis save identifikuoti elektroninėmis priemonėmis. Asmenims, kurie negali savęs identifikuoti elektroninėmis priemonėmis, suteikiama galimybė kreiptis į teismą, pateikiant savo asmens duomenis ir gaunant specialius tam asmeniui išduotus kodus. Baudžiamųjų bylų sistemos elektroninių paslaugų portale galima pasinaudoti vaizdo įrašų pagalba, skirta padėti suprasti, kaip veikia baudžiamųjų bylų sistemos portalas ir kokius techninius veiksmus reikia atlikti norint pateikti, peržiūrėti dokumentus sistemoje ar atlikti kitus veiksmus. Portale galima pasirinkti informaciją matyti anglų kalba. Į jokių kitus aspektus, susijusius su prieinamumu ar individualiais poreikiais, neatsižvelgiama⁵⁶. Mažai tikėtina, kad sistema be suaugusiųjų pagalbos yra prieinama vaikams.

⁵² Oficialus Lietuvos nacionalinės teismų administracijos 2024 m. vasario 22 d. raštas atsakant į NVO Psichikos sveikatos perspektyvos 2024 m. sausio 4 d. prašymą dėl informacijos pateikimo, Nr. 1453.

⁵³ Oficialus Lietuvos nacionalinės teismų administracijos 2024 m. vasario 22 d. raštas atsakant į NVO Psichikos sveikatos perspektyvos 2024 m. sausio 4 d. prašymą dėl informacijos pateikimo, Nr. 1453.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2319/asr>>

⁵⁵ Oficialus Lietuvos nacionalinės teismų administracijos 2024 m. vasario 22 d. raštas atsakant į NVO Psichikos sveikatos perspektyvos 2024 m. sausio 4 d. prašymą dėl informacijos pateikimo, Nr. 1453.

⁵⁶ Nacionalinė teismų administracija, 'Teisėja Rūta Zubrickaitė: „Naudojimasis EPP sistema išaugo, ir pandemijos laikotarpis dar daugiau asmenų paskatino naudotis šio portalo teikiamomis galimybėmis' <<https://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=54&str=85097#>> 12 Sausis 2024.

Kiekvienas asmuo, įskaitant nukentėjusiuosius, informaciją apie savo baudžiamosios bylos nagrinėjimo datą ir laiką, konkretų bylą nagrinėjantį teisėją arba priimtą galutinį teismo sprendimą gali rasti teismų tvarkaraščių⁵⁷ ir viešos teismų sprendimų paieškos portaluose⁵⁸.

Svetainėje www.sale.teismai.lt lankytojai gali stebėti virtualų teismo posėdį, susipažinti su jo eiga, teismo proceso dalyvių teisėmis ir pareigomis, rasti atsakymus į aktualius su teismo veikla susijusius klausimus. Informaciniuose vaizdo įrašuose su subtitrais atitinkami proceso dalyviai supažindinami, ko tikėtis, jei jie kviečiami liudyti, kaip naudotis elektroninėmis paslaugomis, kaip dirba teisėjas ir kt.⁵⁹

Lietuvos teisės aktuose neseniai įtvirtinta, kad asmuo su negalia turi teisę informaciją gauti nemokamai bent vienu jo pasirinktu prieinamu bendravimo būdu ar lietuvių gestų kalba lygiai su kitais asmenimis.

Dalis informacijos apie nukentėjusiųjų teises pateikiama lengvai suprantama ir gestų kalba⁶⁰.

Interneto svetainėje www.teismai.lt taip pat skelbiama nukentėjusiesiems naudinga pagalbinių informacija: patarimai, kaip pasiruošti liudyti, teismo savanorių ir nevyriausybinių organizacijų, teikiančių pagalbą teismo proceso metu, kontaktiniai duomenys⁶¹. Teismo savanoriai į teismą atvykusiems asmenims su negalia gali padėti, pavyzdžiui, supažindindami juos su teismo aplinka, palydėdami į teismo posėdžių salę, suteikdami praktinės su teismo procesais susijusios informacijos⁶².

Pagrindine priemone veiksmingai perduoti informaciją vaikams yra teismo psichologai⁶³. Daugiau informacijos apie vaikams teismo aplinkoje taikomus technologinius sprendimus rasti ar gauti nepavyko.

Dalijimasis informacija

Užtikrinant dalijimąsi duomenimis, LITEKO apima duomenų mainų ir integracijos posistemę. LITEKO nuostatuose nurodyti jos veikimui svarbūs registrai ir informacinės sistemos. Vadovaudamasi LITEKO nuostatais, Nacionalinė teismų administracija dėl neasmeninių ir asmeninių duomenų teikimo sudaro sutartis su kitomis institucijomis.

Sudarius sutartis su institucijomis, per elektroninę integraciją sudaromos lengvesnės galimybės keistis duomenimis pagal nustatytus parametrus, pavyzdžiui, apimtį ir dažnumą.

⁵⁷ Lietuvos teismų informacinė sistema, Teismų tvarkaraščiai <liteko.teismai.lt/tvarkarasciai/paieska.aspx>

⁵⁸ Lietuvos teismų informacinė sistema, Vieši sprendimai paieška <liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/detalipaieska.aspx?detali=2>

⁵⁹ Lietuvos teismai, Informaciniai filmukai: Kaip liudyti, kaip dirba teisėjas, kaip veikia teismai ir kt. <teismai.lt/lt/informaciniai-filmukai-kaip-liudyti-kaip-dirba-teisejas-kaip-veikia-teismai-ir-kt./3147?fbclid=IwAR14Ckpn9egu9wU0usF0xi7ORg5zx6RqzkOpr5H-T3j7DtX8HZhURbYWgqI>

⁶⁰ Lietuvos teismai, Pagalba liudytojams ir nukentėjusiems: Ką turi žinoti nukentėjęs asmuo <<https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/pagalba-liudytojams-ir-nukentejusiesiems/ka-turi-zinoti-nukentejes-asmuo/9831>>

⁶¹ Lietuvos teismai, Pagalba liudytojams ir nukentėjusiems: Savanoriai <<https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/pagalba-liudytojams-ir-nukentejusiasem/savanoriai/9266>>

⁶² Ten pat.

⁶³ Oficialus Lietuvos nacionalinės teismų administracijos 2024 m. vasario 22 d. raštas atsakant į NVO Psichikos sveikatos perspektyvos 2024 m. sausio 4 d. prašymą dėl informacijos pateikimo, Nr. 1453.

Pavyzdžiui, integracija su Lietuvos antstolių rūmais yra užtikrinta Antstolių informacinę sistemą sujungus su LITEKO, o su ikiteisminio tyrimo institucijomis – per Integruotą baudžiamojo proceso informacinę sistemą ir LITEKO⁶⁴.

Pastaraisiais metais nuolat didėjantis portalo naudotojų skaičius rodo šios priemonės veiksmingumą ir svarbą sudarant lengvesnes galimybes bylų šalims, jų atstovams ir kitiems proceso dalyviams kreiptis į teismą. 2022 m. advokatūros ir pilietinės visuomenės nariai buvo vieni iš aktyviausiai portalo paslaugomis besinaudojančių teisės profesionalų. 2022 m. pabaigoje portalu naudojami 2192 advokatai bei 1118 advokatų padėjėjų⁶⁵.

Pažymėtina, kad nėra bendros bylų valdymo sistemos, kurioje institucijos galėtų tarpusavyje dalytis bylų informacija ir medžiaga, taip pat su nukentėjusiais susijusiais duomenimis ir svarbia informacija, taip palengvindamos savo darbą ir pagerindamos nukentėjusių patirtį. Fokusuotos grupės diskusijų ir pusiau struktūruotų interviu duomenimis, specialistai dėl bylų dažniausiai bendrauja tiesiog elektroniniu paštu.

02 Technologijos, baudžiamosios justicijos sistemoje naudojamos pateikiant informaciją piliečiams, padedant jiems pateikti skundus dėl nusikalstamų veikų teismams ar gauti informaciją apie savo bylą, teises ar procesą

Apie nusikaltimus policijai galima pranešti naudojantis internetiniu policijos portalu www.epolicija.prisijungti.lt. Nuo 2022 m. kovo 21 d., vykdant Integruotos baudžiamojo proceso informacinės sistemos (IBPS) programinės įrangos modernizavimo ir diegimo sutartį, sukurtas naujas Baudžiamųjų bylų elektroninių paslaugų portalas (www.e-byla.lt). Kaip ir ankstesniame skirsnyje aptartoje LITEKO sistemoje, šiose svetainėse yra įdiegti prieinamumo meniu (UserWay) įskiepiai, sudarantys galimybę negalią turintiems žmonėms koreguoti žmoniems su negalia skirtus nustatymus, pavyzdžiui, teksto kontrastą, dydį, sodrumą, taip pat galimi nustatymai žmonėms su negalia, disleksija ir kt.

Be to, naudodamiesi EPP portale teikiamomis elektroninėmis paslaugomis, ikiteisminio tyrimo dalyviai gali atlikti su ikiteisminiu tyrimu susijusius veiksmus. Portalas integruotas su IBPS sistema, VIISP (Valstybės informacinių išteklių sąveikumo platforma), TEISIS (Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos informacinė sistema) ir advokatų registru. Integracijos sudaro galimybes portale vienareikšmiškai identifikuotiems naudotojams gauti aktualią informaciją apie ikiteisminį tyrimą, kuriame jie dalyvauja, susirašinėti su ikiteisminio tyrimo tyrėju, teikti naujus procesinius dokumentus ir (arba) skundus dėl atliekamo ikiteisminio tyrimo. Integracija su advokatų registru leidžia advokatams nuotoliniu būdu susipažinti su bylos medžiaga, teikti procesinius dokumentus dėl ikiteisminio tyrimo

⁶⁴ Oficialus Lietuvos nacionalinės teismų administracijos 2024 m. vasario 22 d. raštas atsakant į NVO Psichikos sveikatos perspektyvos 2024 m. sausio 4 d. prašymą dėl informacijos pateikimo, Nr. 1453.

⁶⁵ Lietuvos advokatūra, 'Nacionalinė teismų administracija prašo advokatų daugiau naudotis Lietuvos teismų informacinės sistemos (LITEKO) paslaugomis, siunčiant ir gaunant dokumentus' <<https://www.advokatura.lt/naujienos/nacionaline-teismu-administracija-praso-advokatu-daugiau-naudotis-lietuvos-teismu-informacines-sistemos-liteko-paslaugomis-siunciant-ir-gaunant-dokumentus>> 12 Sausis 2024.

veiksmų⁶⁶. Paslaugos elektroninių paslaugų portale teikiamos tik autentifikuotiems, prisijungusiems naudotojams, turintiems teisėtą interesą vykstančiame tyrime, todėl negalima daryti išvadų, kiek prieinamas ir įtraukus yra vidinis bendravimas⁶⁷.

03 Techninis prieinamumas asmenims su negalia

Nors atliekant tyrimą valstybės institucijų interneto svetainėse buvo rasta tam tikros nuo nusikaltimų nukentėjusiems asmenims su sensorine negalia skirtos informacijos, joje nebuvo konkrečiai kalbama apie skirtingų rūšių negalią turinčių vaikų poreikius⁶⁸.

Informacinės visuomenės plėtros komitetas, siekdamas užtikrinti, kad valstybės ir savivaldybių institucijos laikytųsi nustatytų interneto svetainių ir mobiliųjų programų prieinamumo reikalavimų^{69,70}, nuo 2021 m. kasmet atlieka vertinimus. Vertinimuose taikomi du metodai: išsami stebėseną ir supaprastinta stebėseną. Taikant išsamos stebėsenos metodą nagrinėjami įvairūs aspektai, pavyzdžiui, sąveika su formomis, sąsajos, duomenų įvedimo patvirtinimai, klaidų pranešimai ir svetainės veikimas taikant skirtingas parinktis, taip pat prieinamumas naudotojams su negalia.

Supaprastintu stebėsenos metodu taikant automatizuotus testavimo įrankius atliekamas 131 interneto svetainės, taip pat ir Teisingumo ministerijos interneto svetainių atitiktis darniajam standartui vertinimas. Taikant šiuos įrankius, atsižvelgiama į įvairius naudotojų prieinamumo poreikius, įskaitant regos sutrikimus, ribotą regėjimą, spalvų suvokimą, klausos sutrikimus, kalbos sutrikimus, ribotas galimybes atlikti rankų judesius, ribotą jėgą, jautrumą šviesai ir ribotus kognityvinius gebėjimus. 2023 m. vertinimo rezultatai rodo, kad Teisingumo ministerijai pavaldžios institucijos ir jų interneto svetainės atitinka nustatytus prieinamumo kriterijus. Informacijos tinkamumas pagal amžių ar lytį nevertinamas^{71,72}. Policijos interneto svetainės reguliari stebėseną nevykdoma, o informacija apie teismų tarnybų interneto svetainių vertinimą pateikta šios ataskaitos 4.1 skirsnyje.

Informacinės visuomenės plėtros komiteto vykdomas vertinimas yra gana išsamus, nors jame trūksta informacijos apie informacijos prieinamumą vaikams. Atliekant interneto svetainės ir mobiliosios programos prieinamumo vertinimą, peržiūrima atitiktis Direktyvos (ES) 2016/2102 6 straipsnyje nustatytiems standartams ir techninėms specifikacijoms. Taikant metodiką, taip pat vadovaujama Komisijos įgyvendinimo sprendimu (ES) 2018/1524. Vertinimo procese

⁶⁶ Asseco Lietuva, Startavo baudžiamųjų bylų elektroninių paslaugų portalas "E-byfalt" <<https://lt.asseco.com/spaudos-centras/naujienos/startavo-baudziamuju-bylyu-elektroniniu-paslaugu-portalas-e-byfalt-4750>>

⁶⁷ E-byfa.lt, Pradžia <<https://e-byfa.lt/pradzia>>

⁶⁸ Ministry of Justice of the Republic of Lithuania, 'Elektroninio Leidinio „Ką Turi Žinoti Nukentėjęs Asmuo?“ Versija Regos Negalių Turintiems Asmenims' [The Visually Impaired Version of the Electronic Publication "What Should an Injured Person Know?"] <<https://tm.lrv.lt/lt/nukentejusiems-nuo-nusikaltimu/elektroninio-leidinio-ka-turi-zinoti-nukentejes-asmuo-versija-regos-negalia-turintiems-asmenims>> 10 Rugsjūtis 2023.

⁶⁹ Informacinė visuomenės plėtros komitetas, Veiklos sritys: Interneto svetainių prieinamumas <<https://ivpk.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/interneto-svetainiu-prieinamumas>>

⁷⁰ Oficialus Informacinės visuomenės plėtros komiteto 2024 m. sausio 18 d. laiškas, atsakantis į informacijos prašymą NVO Psichikos sveikatos perspektyvos 2024 m. sausio 4 d. prašymas Nr. 1454.

⁷¹ Informacinė visuomenės plėtros komitetas, Veiklos sritys: Interneto svetainių prieinamumas <<https://ivpk.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/interneto-svetainiu-prieinamumas>>

⁷² Oficialus Informacinės visuomenės plėtros komiteto 2024 m. sausio 18 d. laiškas, atsakantis į informacijos prašymą NVO Psichikos sveikatos perspektyvos 2024 m. sausio 4 d. prašymas Nr. 1454.

atsižvelgiama į komiteto direktoriaus 2013 m. įsakymą dėl metodinių rekomendacijų ir naujausio Europos darniojo standarto EN 301 549 V3.2.1 (2021-03) atnaujinimus. Komiteto ekspertai taiko supaprastintos stebėsenos metodą, kuriuo nustatomas neatitikimas Interneto tinklalapių turinio prieinamumo rekomendacijoms (WCAG) 2.1. Vertinant pasirenkami trys tipiniai kiekvienos vertinamos interneto svetainės puslapių šablonai ir ekspertiniu būdu siekiama nustatyti, ar jame galima naršyti naudojantis tik klaviatūra. Vertinimo procese naudojami Pasaulinio saityno konsorciumo (W3C) Žiniatinklio prieinamumo iniciatyvos rekomenduojami automatiniai įrankiai⁷³.

04 Dirbtinio intelekto projektai, civilinės ir baudžiamosios justicijos sistemoje didinantys nukentėjusiųjų galimybes kreiptis į teismą

Šio tyrimo metu nepavyko nustatyti ar gauti informacijos apie kokius nors konkrečius įdiegtus dirbtinio intelekto projektus, kuriais būtų skatinamas kompleksinis bendradarbiavimas baudžiamosios justicijos sistemoje arba vaikų, taip pat ir psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią turinčių asmenų bei alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos (AAK) įrenginių naudotojų dalyvavimas.

Kaip nurodyta šios ataskaitos 4.1 skirsnyje, vaizdo technologijos naudojamos įvairiuose teismo proceso etapuose tiek civilinėse, tiek baudžiamosiose bylose. 2014 m. įdiegtos vaizdo konferencijos priemonės liudytojams, nukentėjusiesiems ir fiziškai dalyvauti negalintiems asmenims sudaro galimybes nuotoliniu būdu dalyvauti teismo posėdžiuose, apklausose ir duodant parodymus. Vaikai liudytojai parodymus vaizdo priemonėmis gali duoti iš specialių patalpų teismų pastatuose. Pagalbą teikia teismo psichologai.

Tačiau praktikoje tai ne visada paprasta. Kaip viename iš pusiau struktūruotų interviu pažymėjo vaiko su negalia teisėtas globėjas, technologijos ir kitos susijusios aplinkybės ne visada padeda apsaugoti nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų neliečiamybę ir gerovę.

“Apklausa, kur vyksta apklausų kambary, kur įrašoma, kur psichologas turi kaip ir performuluoti klausimus... Tik mūsų patirtyje, labai liūdna, bet mergaitė minėjo, kad jiniai girdėjo iš ausinės visus klausimus neperformuluotus. Tai ryškiai nureguliuavimas garso buvo blogas. Tai tada toksai, tas irgi galvoju, atrodo techninė detalė, bet jiniai svarbi. Nes tie klausimai yra tiesūs gan, iš salės išeinantys. Psichologas juos ir turi pritaikyti vaikui. O kai vaikas girdi ir tuos tiesius, tai jai labai buvo nelengva.”
– Globėja

⁷³ <https://ivpk.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/internetu-svetainiu-prieinamumas/lietuvos-viesojo-sektorius-instituciju-internetu-svetainiu-ir-mobiliju-programu-prieinamumo-stebesenos-ataskaita-2023/>

05

**PRAKTINIS
BAUDŽIAMOSIOS
JUSTICIJOS
SISTEMOS VEIKIMAS**

Kokybinio tyrimo rezultatai

01 Teminės sritys

Atlikus fokusuotos grupės diskusijose ir pusiau struktūruotų interviu metu surinktų duomenų teminę analizę, išskirtos šešios pagrindinės sritys:

- 1) Individualių poreikių ir kliūčių nustatymas bei sąlygų sudarymas
- 2) Informaciniai ir bendravimo sunkumai
- 3) Specialistų mokymas ir įgūdžiai
- 4) Požiūris ir stigma
- 5) Kompleksinis ir tarpsektorinis bendradarbiavimas
- 6) Sisteminiai ir struktūriniai sunkumai

02 Individualus vertinimas ir nukreipimas

1-oje srityje (*Individualių poreikių nustatymas ir sąlygų sudarymas*) išryškėjo, kad ES nukentėjusių teisių direktyvos 22–24 straipsniai Lietuvoje nėra sistemaiškai įgyvendinami. Prie trūkumų priskiriama tai, kad ne visiems vaikams sistemingai atliekamas individualus poreikių vertinimas ir nėra reguliariai išklausiama jų nuomonė, valia ir pageidavimai (ypač vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų, psichosocialinę ir (arba) intelekto negalią, verbalinės komunikacijos sunkumų, įskaitant AAK įrenginių naudotojus).

Vertinant praktiką, ji šiek tiek skiriasi nuo to, kas garantuojama nacionaliniuose teisės aktuose, nes tai dažniausiai paliekama teismo psichologų nuožiūrai, profesiniam vertinimui, patirčiai ir kompetencijai, taip pat jų asmeninėms pastangoms ir įsitraukimo lygiui. Fokusuotos grupės diskusijose teismo psichologas išsakė šiuos pastebėjimus:

“Būna dažnai, kad net neįvardina tos negalios, tai turim netgi spėlioti visais įmanomais būdais bendraujant [su vaiku]. Nustatyta negalia netgi nebūna.”
– Teismo psichologė

Kiti teismo psichologai situaciją paaiškino šiek tiek išsamiau, pagrindinį dėmesį skirdami specialistų ir vaikų bendravimo svarbai:

“Ne visada gaunam dokumentus, ne visą laiką specialieji poreikiai, kažkokios negalios nustatytos, kartais net pabendravęs tikrai supranti ir sužinai. O kartais net žinai diagnozę, žinai specialiųjų poreikių mastą, bet bendrauji su vaiku ir matai, kad tai neatitinka. Galbūt poreikiai anksčiau vertinti ar dar kažkokie dalykai prisidėjo. Tai, iš

tikrųjų, daug to tenka ir tai būna dažniausiai ikiteisminiam tyrimo baudžiamosiose bylose.” – Teismo psichologas

“Teisėsaugos sąmoningumo šiek tiek, atrodo, kad trūksta būtent toj srity. Kad įvertinti vaiko su negalia poreikius baudžiamajame procese. Tiesiog, kad suprasti, kad tokiam vaikui reikia ir daugiau laiko, ir daugiau pakartojimų, ir tokių elementarių pertraukų, o ne skubėjimo, ne reikalavimo ne pagal amžių kalbėti. Kad nebūtų tokių pasisakymų, kad nu tai jau jei tau 16, tai jau gali... Tiesiog tokio kaip sąmoningumo ir pakantumo pačių teisėsaugos pareigūnų, kurie susiduria su tokiais vaikais.”

– Teismo psichologė

Kalbant apie pagalbą, kurią gali gauti nuo nusikaltimų nukentėję vaikai, jie visada gali turėti valstybės garantuojamą advokatą ir patikimą asmenį arba globėją, kuris gali jais pasirūpinti ir palaikyti viso proceso metu. Specifiškesnis ir individualesnis sąlygų pritaikymas psichikos sveikatos sutrikimų ir negalių turintiems vaikams nėra toks dažnas. Interviu metu taip pat buvo minėta, kad šalyje nepakanka vaikų apklausos kambarių, o tam tikra įranga ir reikalingos medžiagos ar priemonės dažnai būna pasenusios arba jų visai nėra. Be to, fizinio, infrastruktūros ir informacijos prieinamumo trūksta visuose procesuose ir visoje šalyje.

“Mano patirtis rodo, kad aš nežinau, nėra pritaikyta. Manęs nei vienu momentu niekas nepaklausė, ar vaikas turi negalią. Tai koks pritaikymas...” – Globėja

“Tokio vien vienpusio aiškaus reglamentavimo nėra [dėl proceso prieinamumo ir procedūrų pritaikymo] ir tame tikrai yra daug vietos paties prokuroro arba teisėjo požiūriu. Ir šiuo atveju, reikalingas teisingas ir tinkamas požiūris, kitokio net būti negali.” – Teisėja

Dauguma tyrimo dalyvių išreiškė susirūpinimą dėl prastos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos paslaugų kokybės ir bendrų problemų atstovaujanti vaikų interesams. Dažniausiai pirmasis nuo nusikaltimo nukentėjusio asmens susitikimas su valstybės paskirtu advokatu įvyksta teisme, ir vaikams dažnai suteikiama labai mažai galimybių (jei iš viso suteikiamos) užduoti klausimus dėl jų bylos.

Tinkamai pritaikytų procesinių sąlygų ir bendravimo priemonių nebuvimas netgi gali sukelti antrinę viktimizaciją. Ji gali pasireikšti, jeigu vaikai būtų apklausiami daug kartų, o ne per vieną apklausą pačiu prieinamiausiu būdu, naudojant individualiems vaiko poreikiams tinkamas bendravimo priemones, pirmąją apklausą tinkamai įrašant technologiškai pažangiausia įranga. Be to, per interviu buvo atkreiptas dėmesys, kad dėl tam tikrų infrastruktūros apribojimų kartais nuo nusikaltimų nukentėję vaikai tuose pačiuose pastatuose ir koridoriuose gali

susidurti su nusikaltimą prieš juos padariusiais asmenimis arba atsitiktinai išgirsti teismo specialistų pokalbius apie jų bylą.

Pusiau struktūruotuose interviu buvo pažymėta, kad daug galių pritaikyti (arba nepritaikyti) sąlygas nukentėjusiems vaikams turi įvairūs specialistai ir ypač teisėjai – jie teismo procesą gali geriausiai pritaikyti nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams:

“Teisėjas – jo sprendimas prilygsta įstatymui. (...) Pavyzdžiui, yra teisėjai, kurie yra užmigę ant to savo statuso, ir jie eina keliais laipteliais aukščiau už visus “mirtinguosius”. Bet yra ir labai žemiški žmonės, kurie teismo metu tam vaikui aiškina, kas čia vyksta, kaip čia vyksta, kaip čia bus ir turi kantrybės, ir žodžius randa tinkamus.” – Socialinė pedagogė

Daugiau 1 -ąją sritį iliustruojančių atrinktų citatų pateikta 1 priede.

03 Pagalbos teikimas, informavimas ir bendravimas

2-osios srities teminė analizė (*Informaciniai ir bendravimo sunkumai*) rodo, kad tiesioginis baudžiamosios justicijos specialistų ir nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų, psichosocialinę ir (arba) intelekto negalią, bendravimas dažnai būna ribotas. Informacija dažnai teikiama jų globėjams ar kitiems pagalbininkams, o medžiaga paprastai nebūna nei prieinama, nei pritaikyta vaikams.

“Jeigu kalbėt apie tą psichinę negalią ir jeigu jie su judėjimo negalia, tai faktiškai pranešimas, bet kuriuo atveju, vyksta tik per tėvus arba per įgaliotus atstovus.”
– Teisėja

“Priklauso nuo vaikų amžiaus, kadangi kai kurie būna mažesni, tai su jais labai tas kontaktas tikrai tik per tėvus. O kurie jau didesni tai irgi, priklausomai nuo bylos specifikos kontaktuoja, nes yra bylos, kur labai sudėtinga vaikams yra kalbėti. (...) Priklauso labai nuo negalios, nes jeigu vaikas faktiškai turi didelę negalią, tai jo net ir apklausti faktiškai nepavyksta. Tai tada ta byla vyksta daugmaž taip apklausiant visus kitus, kiek įmanoma, ir žiūrint, vertinant. (...) Žiūrima, kiek tas žmogus bus pajėgus sudalyvauti.” – Advokatas

Taip pat akivaizdu, kad specialistams neretai trūksta reikiamų žinių ir įgūdžių, kad su negalią turinčiais vaikais galėtų bendrauti paprasčiau ir prieinamiau arba naudojant alternatyvius bendravimo metodus. Šis sunkumas ypač akivaizdus mažesniuose miestuose, kur apskritai trūksta specialistų. Didesnių miestų specialistai galėjo pateikti keletą teigiamos praktikos pavyzdžių.

“To labai reiktų, kad paprastais žodžiais pasakytų, kas vyksta (...) ir elementariai šalia to vaiko pabūtų ramiai profesionaliai, be emocijų labai didelių. Ten, sakykim, aš nekalbu apie emocinę paramą, bet tikrai reikia empatiškai su tuo vaiku, bent paaiškinti, kas vyksta.” – Socialinė pedagogė

“Labai dar vis tiek sunku man ten susigaudyt. (...) Na ir dabar galvoju, po teisybei, – kas bus toliau? Kas mūsų laukia toliau? (...) Jo, daugiau, kad informacijos teiktų. Nu, ar vyksta tas pats tyrimas? Ar jau uždaryta ten kažkas? Nu nieko mes nežinom... Aš, pavyzdžiui, nieko nežinau.” – Nuo nusikaltimo nukentėjusio vaiko mama

“Net aš šitoj sistemoj nesusigaudžiau. Šiaip jinai yra pakankamai sudėtinga. Aš tikiuosi, kad paprastiems žmonėms kas nors ją paaiškina, bet... Abejonių tuo turiu. Nes aš pati nuolat dar aiškinuos, (...) kaip čia viskas vyksta.” – Globėja

Apibendrinant ankstesniuose skyriuose pateiktą informaciją pažymėtina, kad nuo nusikaltimų nukentėję vaikai gauna nemokamą teisinę ir psichologinę pagalbą vykstant teismo procesui. Ar vaikas gali likti namuose, ar yra perkeliamas, priklauso nuo situacijos ir padaryto nusikaltimo. Praktikoje pastebėta, kad trūksta tiesioginio dalijimosi informacija ir bendravimo su nuo nusikaltimų nukentėjusiais vaikais.

Daugiau 2 -ąją sritį iliustruojančių atrinktų citatų pateikta 1 priede.

04 Procesinių sąlygų pritaikymas

Kaip ir pirmiau aprašytoje 2 -jo srityje, 3-ioje srityje (*Specialistų mokymas ir įgūdžiai*) matyti, kad baudžiamosios justicijos specialistams, taip pat ir policijos pareigūnams, trūksta pagrindinių žinių ir įgūdžių, kaip viso proceso metu pagal amžių, lytį ir negalią pritaikyti procesines sąlygas ir jas užtikrinti.

“Komunikavimo problema yra labai didelė, taip pat galbūt čia vėlgi labai yra individualios situacijos, bet vaikai irgi galbūt nebūtinai jaučiasi saugiai. (...) Būtent dėl vaikų su negalia, aš manau, kad čia dar yra tikrai kur sustiprėti šita tema – ji kaip atskira labai dažnai nėra įvardinama. Ji dažniausiai būna įterpiama į tuos kažkokius kitus mokymus. Na, pavyzdžiui, smurtas artimoje aplinkoje – tai galbūt turėsime kažkokią vieną temą apie tai, tačiau atskirai tokios temos tai neturime [apie negalią].” – Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos atstovė

Nors specialistai, kurie buvo apklausti atliekant šį tyrimą, buvo neabejotinai atsidadę ir dėjo asmenines pastangas sudaryti tinkamas sąlygas nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams, šios sąlygos nėra aiškiai apibrėžtos nacionaliniuose teisės aktuose ir šalyje nėra oficialių gairių ar reikalavimų dėl procesinių sąlygų pritaikymo.

“Pareigūnai turi tikrai būti specializuoti. Jeigu mes turim vaikus su negalia, tai paprastas pareigūnas... Na, man labai sunku įsivaizduoti, kad jis net tą pirminę apklausą galėtų padaryti.” – Globėja

Nors visada stengiamasi išvengti pakartotinių vaikų apklausų ar jų dalyvavimo teismo posėdžiuose ir antrinės viktimizacijos, tyrimo dalyviai nurodė, kad trūksta procesinio lankstumo dėl vaikų fiziologinių poreikių patenkinimo, t. y. jei vaikui būtinas tam tikras miego, poilsio ar valgymo režimas ir pan. Pavyzdžiui, kai kuriems vaikams gali būti sunku ilgą laiką ramiai sėdėti ir dėl trumpesnės dėmesio koncentracijos susikaupti. Tyrimo dalyviai pateikė pavyzdžių, kai dėl ilgai trunkančių teismo posėdžių vaikai patirdavo nepatogumų ir jiems reikėdavo dažnesnių pertraukų (pvz., asmens higienai, taip pat apsilankymams tualete).

“Tas toks sąmoningumo kėlimas. Aišku, visada stengiamės iškomunikuoti, kiek tai yra įmanoma teisininkams, kad reikia [vaikams] tų pertraukų, reikėtų pakartojimų, reikia tos specialesnės kalbos, lėtesnės kalbos, galbūt daugiau kažkokių vizualinių priemonių. (...) Tai atrodo jiems taip pat reikėtų šiek tiek kelti tą sąmoningumą.”
– Teismo psichologė

Buvo pateiktas ir kitas pavyzdys, kai negalią ar sveikatos sutrikimų turintys vaikai turėjo specialių mitybos poreikių, miego ar valgymo grafiką, pavyzdžiui, jiems buvo būtina tam tikru laiku pavalgyti prieš vartojant vaistus, o tai buvo sudėtinga suderinti su teismo tvarkaraščiais. Nepakankamas lankstumas laiku užtikrinant maitinimą ar pertraukas gali turėti tiesioginės įtakos vaikų emocinei būklei, o tai gali apsunkinti jų galimybę duoti tikslus parodymus ar dalyvauti teismo procese.

Be to, 4-joje srityje (*Požiūris ir stigma*) išryškėja gana dažna su neigiama išankstine specialistų nuomone susijusi tendencija, kuri dažnai kyla dėl asmenų, tiesiogiai nedirbančių su šia demografinė grupe ir neturinčių tinkamo parengimo.

“Procedūrinės priemonės... Tai vat būtent ir yra teisinės kliūtys. Nuostatos, deja, jos yra tikrai pirmas momentas. Jeigu yra vaikas su negalia... Visi kažkokią turi fobiją ir aš manau, kad tai fobijos dėl nežinojimo, kad visgi tyrėjai pas mus per mažai žino, o per mažai žino todėl, kad krūviai milžiniški ir nėra specializacijų. Tas, kas specializuojasi ir turi žinių nebijo, nei tokių vaikų, nei informacijos, nei bylų ir ir puikiausiai susitvarko todėl, kad susidėlioja planą ir viskas yra aišku. Viskas kyla iš nežinojimo.” – Prokurorė

Visų pirma, vaikai apskritai gali būti laikomi nepatikimais liudytojais dėl savo amžiaus arba „besiformuojančio pasaulio suvokimo“ ir besivystančių gebėjimų. Neretai tai dar labiau pastebima, jei vaikas turi psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, ypač jei jam oficialiai

nustatyta medicininė diagnozė. Jų parodymai būna kvestionuojami, jais abejojama arba netikima, ir neužtikrinamos veiksmingam jų dalyvavimui ir teisei būti išklaudytiems pritaikytos procesinės sąlygos.

“Na tai, kai su negalia, tai iš karto yra tas... Pirma tokia, žinai, kaip ir šampas ar etiketė, kad išsigalvoja. Kad tai netiesa, žinai. Nes tikrai “sveiki” gali tiesą sakyti. (...) Ta prasme, yra labai labai greita pasakyti, kad jeigu tu esi su negalia, tai tu esi nurašytas. (...) Tiesiog, nurašom – biški nedagirdim šito vaiko.” – Globėja

“Tikrai dažnai pasitaiko teisėsaugoj, kad netiki pačiu vaiku. Yra net tokių asmenybių, kurios apskritai netiki vaikais. Tai tenka susidurti su šitais dalykais.”
– Teismo psichologė

Daugiau 3-ąją sritį iliustruojančių atrinktų citatų pateikta 1 priede.

05 Kompleksinis bendradarbiavimas

5-oje srityje (*Kompleksinis ir tarpsektorinis bendradarbiavimas*) yra perspektyvios veiksmingo kompleksinio bendradarbiavimo praktikos pavyzdžių.

“Tai dažnai labai gauname informaciją iš įvairių tarnybų. Tai tarnybos gali būti policija, gydymo įstaigos. Tai čia jau, jeigu nutinka kažkoks įvykis. Jeigu šiaip vaikas pats pasisako, tai arba pats arba, pavyzdžiui, mokyklos gali pastebėti irgi. Tai iš mokyklos galima gauti kažkokius tokius signalus, taip pat iš vaikų dienos centrų, arba, pavyzdžiui, socialinių darbuotojų.” – Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos atstovė

“Aš galėčiau pasakyti tik tiek, kad bendradarbiavimas yra labai svarbus šitam procese, be to, be abejonių – niekas nevyktų. Tikrai bendradarbiaujam, kiek galim, tiek su teisėjais, tiek su prokurorais, tiek su tyrėjais, kurie surenka visą medžiagą, tai kiek su vaiko teisėm ar tėvais netgi kartais tenka net ir su advokatais pabendradarbiauti, kad jie pamatytų, kad negalima kažkaip tai elgtis procese su vaiku.” – Teismo psichologė

Padėtis skirtinguose šalies regionuose ar konkrečiuose miestuose ir institucijose nėra vienoda, nes skiriasi turimi ištekliai ir vadovybės palaikymas sisteminiams pokyčiams.

Viena vertus, akivaizdžios teigiamos tarpsektorinio bendradarbiavimo pastangos.

“Viena iš priemonių, kurią mes naudojame tai yra bendradarbiavimas iš tikrųjų net ir su vaiko teisėmis prašome informacijos. Tyrėjai irgi prašo informacijos, jeigu yra apie

vaiką, galbūt yra kažkokia tai išvada parašyta apie jo sutrikimą, apie jo veiklas, apskritai yra mokyklos charakteristikos ir taip toliau. (...) Tiesiog tai – viena iš priemonių. Aišku, kiek jie yra linkę bendradarbiauti, yra kitas klausimas.”
– Teismo psichologė

Kita vertus, vis dar esama dalijimosi informacija ir pagal amžių, lytį ir negalią pritaikytos pagalbos praktikos spragų.

“Žinokit, pirmiausia tai yra bendradarbiavimo stygius. Antra – tai yra aukštos kvalifikacijos specialistų stygius ir būtent tose jautriausiose mūsų įstaigose. (...) Būtent tarp institucijų bendradarbiavimo labai stinga, nuoširdaus tikrai su noru padėti ir tarp pačių specialistų. (...) Na, bet visos Lietuvos ta problema, kad maži atlyginimai, nėra patrauklios tos pozicijos, o jos reikalauja daug to žmogiškojo indėlio į savo darbą, nesinori kitiems žmonėms atiduoti tiek širdies į tą darbą įdėti.”
– Teisėja

Nėra nacionalinės, technologiškai pažangios įvairių tarnybų ir baudžiamosios justicijos ar vaiko teisių apsaugos specialistų keitimosi informacija sistemos. Ypač trūksta sistemos, kuri sudarytų specialistams galimybę keistis informacija apie individualius nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų pagalbos poreikius.

Daugiau 5-ąją sritį iliustruojančių atrinktų citatų pateikta *1 priede*.

06 Sisteminės spragos

6-oje srityje (*Sisteminiai ir struktūriniai sunkumai*) ypač pabrėžtas sisteminis specializuotų specialistų, taip pat specializuotų psichologų ir teisėjų, trūkumas visoje šalyje.

“Iššūkis, kad trūksta psichologų, kvalifikuotų psichologų, kurių indėlis yra ypatingai didelis, dirbant su tokiais vaikais. (...) Aš kaip gerąją praktiką minėjau policijos komisariatus, kuriuose specializuoti yra tyrėjai, tačiau mes turim ir tokių komisariatų, kur nėra specializuotų ir visi, sakykim, turi tokio pobūdžio bylas. Tai, aš manau, kad kliūtis ir yra specializacijų nebuvimas. Tai labai svarbu, jeigu kalbėti vėlgi apie ikiteisminį tyrimą, kvalifikaciją, tų pačių tyrėjų. Na, sakykim, jeigu na, jeigu jie nėra specializuoti, tai ir nesigilina toje srityje nekelia kvalifikacijos, nėra indėlio, neturi pakankamai žinių supratimo, dėl ko atsiranda ta baimė. Nenoras, sakykim, tokių tyrimų, ar ne? (...) Niekas neskaičiuoja, tai yra mūsų žmogiškų, žmogiškųjų išteklių [problema].” – Prokurorė

Specializuotų specialistų darbo krūviai yra pernelyg dideli, jie dažnai būna pervargę ir perdegę. Kai kuriais atvejais kaip iššūkis buvo minimas ne tik žmogiškųjų išteklių, bet ir tam tikrų struktūrinių, techninių išteklių, naujausios įrangos trūkumas.

Kita didelė sisteminė spraga – nėra aiškių gairių ir įpareigojimų visose proceso stadijose užtikrinti pagal amžių, lytį ir negalią tinkamas procesines sąlygas. Pavyzdžiui, yra įrengti vaikų apklausos kambariai, tačiau visoje šalyje, ypač labiau kaimiškose vietovėse, jų nepakanka. Be to, veiksmingoms nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų su psichikos sutrikimais ar negalia apklausoms ne visada pakanka kvalifikuotų ar specializuotų darbuotojų.

Apskritai nėra akivaizdaus sisteminio aktyvaus baudžiamosios justicijos specialistų požiūrio siekiant užtikrinti didesnę proceso ir bylos nagrinėjimo prieinamumą psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią turintiems nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams ir skatinti jų dalyvavimą. Paprastai teismo dokumentai nepateikiami nei lengvai skaitoma, nei vaikams pritaikyta kalba, o AAK įrenginių naudotojų poreikiai nepripažįstami ir jiems neteikiama pirmenybė.

Daugiau 6-ąją sritį iliustruojančių atrinktų citatų pateikta *1 priede*.

006

VAIKŲ PATIRTIS
BAUDŽIAMOSIOS
JUSTICIJOS
SISTEMOJE

Ataskaitose ir žiniasklaidos priemonėse pastebimas aiškus vaikų požiūris į baudžiamosios justicijos sistemą trūkumas: apie tai daugiausia kalba tėvai, globėjai, psichologai arba juridiniai asmenys, dažnai siekdami didinti informuotumą apie įvairias vaikams aktualias problemas. Nors šie pasakojimai vertingi, juose paprastai nepakankamai neatsižvelgiama į tiesioginę pačių vaikų, taip pat psichikos sveikatos sutrikimų ir negalią turinčių vaikų, nuomonę ir specifinę patirtį. Tai lemia svarbų apribojimą: daugelis asmenų apie savo išgyvenimus susidūrus su baudžiamojo teisingumo sistema prabyla (arba ne) tik sulaukę pilnametystės.

Panaši tendencija išryškėjo ir renkant šio tyrimo dalyvius. Buvo itin sunku pasiekti nuo nusikaltimų nukentėjusius vaikus, turinčius psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią. Tai dar labiau apsunkino visuomenėje egzistuojanti stigma: tėvai ir globėjai nesijautė pakankamai saugiai ir patogiai, kad leistų savo vaikams pasakoti savo istorijas, ir apskritai ši tema dažnai buvo suvokiama kaip tabu. Lietuvoje vaiko negalia vis dar dažnai stigmatizuojama (susiduriama tiek su visuomenine, tiek su asmenine stigma), o viktimizacija ir patekimas į baudžiamosios teisenos sistemą jau savaime laikoma tabu.

01 Kliūtys vaikams su negalia dalyvauti baudžiamajame procese

Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, galimybės aktyviai dalyvauti baudžiamosios justicijos sistemoje priklauso nuo baudžiamosios justicijos ir vaiko teisių apsaugos specialistų bendradarbiavimo. Idealiu atveju specialistai turėtų dirbti koordinuotai siekdami sudaryti galimybę vaikams aktyviai dalyvauti. Nežiūrint to, dažnai vaikams, ypač turintiems psichikos sveikatos sutrikimų ir negalią, kyla sunkumų pranešant apie nusikaltimus ir prasmingai dalyvaujant baudžiamajame procese. Apie nusikaltimą bandančiam savarankiškai pranešti vaikui su negalia gali būti sunku bendrauti, suvokti atitinkamas procedūras ir gauti tinkamą pagalbą. Teisės aktuose iš tiesų gali būti išdėstyti teoriniai pagrindai, kaip turėtų būti sprendžiami tokie atvejai, tačiau praktinis įgyvendinimas dažnai būna nepakankamai geras, kaip matyti iš toliau šioje ataskaitoje pateiktų atrinktų pusiau struktūruotų interviu su negalią turinčiais vaikais pavyzdžių.

Kai kurie iš vaikų, su kuriais buvo kalbėtasi, nurodė, kad, pranešdami apie prieš juos padarytą nusikaltimą, jautė gėdą ir neaiškumą, kaip į jų pareiškimus gali reaguoti suaugusieji. Tai gali kilti dėl įvairių priežasčių: dėl teismo baimės, sumišimo, visuomenės stigmatos ir tinkamos bei nuolatinės psichologinės bei emocinės pagalbos trūkumo.

Dėl sudėtingų teisinių procesų dažnai kyla informacinių kliūčių, kurios vaikams sukelia sumaištį ir netikrumą. Be to, gali kilti geografinių sunkumų, ypač atokiose šalies vietovėse, kur teisinių paslaugų ir specializuotos pagalbos prieinamumas yra ribotas. Vaikams, kuriems reikia psichologinės ar psichiatrinės ekspertizės, gali tekti įveikti didelius atstumus iki didesnių miestų, kad gautų šias paslaugas.

Nustatyta, kad vaikams, turintiems psichikos sveikatos sutrikimų, psichosocialinę ir (arba) intelekto negalią, kyla papildomų specifinių sunkumų. Pastebėta, kad labai trūksta informacijos, pateikiamos vaikams su negalia prieinamais formatais: informacija retai teikiama gestų kalba, Brailio raštu, lengvai skaitoma, supaprastinta ir vaikams suprantama kalba, o AAK įrenginių naudotojų poreikiai baudžiamosios justicijos sistemoje paprastai nepripažįstami ir j juos praktiškai visai neatsižvelgiama.

Baudžiamojo persekiojimo ir teismo nagrinėjimo etapuose yra ir daugiau kliūčių, todėl kyla klausimų dėl sisteminio ir koordinuojamo pagal amžių, lytį ir negalią vykdomo procesinių sąlygų pritaikymo. Teisėjai ir kiti dalyviai paprastai nesistengia bendrauti prisitaikydami prie vaikų su negalia poreikių, ir tai trukdo jiems suprasti teismo procesą.

Bendravimas dažnai vyksta per psichologą, o vaikas teismo procese dalyvauja klausydamasis per ausines. Dėl garso perdavimo kokybės gali kilti sunkumų suprantant informaciją ir gali tecti susidurti su klausimais, kurie būna suformuluoti taip, kad juos būtų galima priskirti antrinei viktimizacijai.

Citatos iš pusiau struktūruotų interviu su nepilnamečiais:

“Baisu buvo. Nustebusi buvau. Nesupratau, kas vyko tada. (...) Pareigūnė paskambindavo mamai, pranešdavo. (...) Kažkur mane vežė į ligoninę. Ten gulėjau. (...) Norėjosi pagalbos, kad ne gydytų, o padėtų man [emociskai].” – Nepilnametis su psichosocialine negalia, nukentėjęs nuo nusikaltimo

“Man tiesiog reikėjo palaikymo, kad būtų šalia kažkas. Pavyzdžiui, direktorė [globėja] visą laiką šalia ir jinai atsargiai man, pavyzdžiui, perduoda tą informaciją, kuri man arba reikalinga, arba nereikalinga. Tiesiog jinai paklausia iš pradžių, ar jinai man reikalinga, ar ne.” – Nepilnametis su psichosocialine negalia, nukentėjęs nuo nusikaltimo

“Keičiasi tie advokatai. Tai nu nesuprantu su kuo bendraut. (...) Nieko nežinojau, nieko absoliučiai nežinojau. (...) [Kai vyko ikiteisminis tyrimas] neprašydavau [pagalbos], nes nežinojau, ar yra tokia pagalba. (...) Trūksta. Nežinau – daugiau pokalbių, daugiau motyvacijų. (...) Aš mėgstu pasikalbėti.” – Nepilnametis su psichosocialine negalia, nukentėjęs nuo nusikaltimo

“[Advokatas] jisai įdomus žmogus šiaip. Toksai uždaras labai atrodo. Tai mes su juo nelabai pabendravom, tiesiog pasisveikinom pirmą kartą toje apklausoje ir tiek. (...) Prokuroras irgi tiesiog pasisveikino ir tiek. (...) Su teisėju irgi tiesiog pasisveikinom.” – Nepilnametis su psichosocialine negalia, nukentėjęs nuo nusikaltimo

“Apklausoje ir su psichologe, psichiatre pasikalbėjome. (...) Jinai ramiai bendravo, viskas gerai, viskas man patiko su ja. (...) Nebuvo lengva suprasti, bet buvo lengva kalbėti, tiesiog. Nu, buvo aišku, buvo klausimų, kurie man suteikė nekomfortą. Bet atsakiau.” – Nepilnametis su psichosocialine negalia, nukentėjęs nuo nusikaltimo

“Aš buvau su psichologe, o tėvai buvo teisme.” – Nepilnametis su psychosocialine negalia, nukentėjęs nuo nusikaltimo

“Ne, su pareigūnais aš nebuvo susitikus. (...) Direktorė [globėja] man pasakė irgi, kas vyks toliau. (...) [Pranešdama apie nusikaltimą] labai blogai jaučiausi. (...) Nepatiko, kad aš turėjau vėl paliest tą temą.

(...) Nes aš bijojau. Bijojau to žmogaus [kaltininko]. (...) Aš supratau tik viena, kad man daugiau nereikėjo dalyvauti, nes buvo paprašyta. Direktorė [globėja] paprašė, kad aš daugiau nedalyvaučiau, nes mane tai labai lietė. Taip psichologiškai mane lietė labai. Ir aš labai buvau įsitempus. Aš labai bijojau. (...) Labai daužo per psichiką.” – Nepilnametis su psychosocialine negalia, nukentėjęs nuo nusikaltimo

02 Technologijų naudojimas kliūtims įveikti

Vaizdo konferencijų įranga teismams sudaro galimybę nuotoliniu būdu apklausti teismo posėdžiuose negalinčius dalyvauti liudytojus, nukentėjusiuosius, suimtus asmenis ir kitus proceso dalyvius. Tokia pačia technologija galima naudotis apklausiant vaikus. Teismuose ir policijos įstaigose naudojama vaizdo konferencijų įranga nėra tarpusavyje suderinta, todėl teismai negali nuotoliniu būdu apklausti policijos areštiniėje laikomų asmenų ir policija turi juos palydėti į teismą⁷⁴. Viešai prieinamos informacijos apie šių technologijų prieinamą ir galimą jų suderinimą su AKK įrenginių naudotojų poreikiais nėra.

Su sunkumais ir konfliktais susiduriantiems ar sunkiose situacijose pagalbos ieškantiems vaikams ir paaugliams Lietuvoje yra keletas pagalbos galimybių. Vaikų linija, kuria kasdien nuo 11.00 iki 23.00 val. galima skambinti nemokamu telefono numeriu, yra skirta tiems, kurie turi problemų su draugais, tėvais, mokytojais, patiria prievartą, patyčias, vienatvę ar paprasčiausiai turi poreikį su kuo nors pasikalbėti. Naujausių statistinių duomenų apie tai, kiek vaikų su negalia skambina šia pagalbos linija, nėra⁷⁵.

Be to, pagalba teikiama ir per interneto svetainę „Pagalba vaikams“ (<https://pagalbavaikams.lt>), kurioje vaikai gali rašyti el. paštu arba skambinti nemokamu numeriu. Šia paslauga siekiama padėti vaikams ir užtikrinti jų teises sprendžiant įvairius rūpimus klausimus ir teikiant patarimus. Paslauga teikiama darbo dienomis nuo 8.00 iki 19.00 val., penktadieniais ir prieššventinėmis dienomis – viena valanda trumpiau. Atitinkamos statistinės informacijos šioje interneto svetainėje nepateikiama⁷⁶.

⁷⁴ Teisė.Pro (2021) Ar įmanoma užtikrinti teisę į teisingą teismą nuotoliniu būdu?

<<https://www.teise.pro/index.php/2021/05/22/ar-imanoma-uztikrinti-teise-i-teisinga-teisma-nuotoliniu-budu>>

⁷⁵ Vaikų linija, 'Statistika' [Statistics] <<https://www.vaikulinija.lt/apie-vaiku-linija/statistika/>> 10 Rugpjūtis 2023.

⁷⁶ <https://pagalbavaikams.lt>, 'Pagalba Vaikams' [Help For Children] <<https://pagalbavaikams.lt>> 10 Rugpjūtis 2023.

03 Duomenų rinkimas

Lietuvoje oficialius duomenis renka ir administruoja Valstybės duomenų agentūra prie Finansų ministerijos. Agentūra atlieka gyventojų surašymus, apklausas ir naudojami administraciniais registrais informacijai apie demografiją, ekonomiką, švietimą ir kitus sektorius rinkti. Vertingos informacijos taip pat suteikia valstybės institucijų tvarkomi administraciniai registrai. Įvairios ministerijos ir agentūros gali rinkti duomenis, susijusius su konkrečiomis jų kompetencijos sritimis⁷⁷.

Viešai skelbiami duomenys apie nusikalstamų veikų skaičių, policijos pareigūnų ir kitų teisėsaugos institucijų skaičių, taip pat dingusių be žinios vaikų ir vaikų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, skaičių^{78,79}. Viešai prieinamų išskaidytų duomenų apie vaikų, turinčių kurio nors pobūdžio negalią, skaičių Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje nėra.

⁷⁷ Valstybės duomenų agentūra, 'Veiklos sritys' <<https://vda.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/misija-ir-strateginiai-tikslai/>> 12 Sausis 2024.

⁷⁸ Oficialios statistikos portalas, 'Vaikų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, skaičius' <<https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S3R548#>> 12 Sausis 2024.

⁷⁹ Oficialios statistikos portalas, 'Nusikalstamumas ir baudžiamoji teisena' <<https://osp.stat.gov.lt/nusikalstamumas-ir-baudziamoji-teisena>> 12 Sausis 2024.

07

**IŠVADOS IR
REKOMENDACIJOS**

01 Perspektyvi praktika

Lietuvos teisingumo sistemoje galima pastebėti nemažai perspektyvios praktikos. Vienas iš pavyzdžių – teismo psichologų, atliekančių svarbų vaidmenį vertinant nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų emocinius ir psichologinius poreikius, integracija. Šie specialistai dažnai veikia ir kaip vaikų gynėjai, savo žiniomis užtikrindami, kad būtų pripažįstami ir tenkinami individualūs nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų poreikiai ir teisės. Teismo psichologai ne tik atlieka psichologinius įvertinimus – būtent į juos pirmiausia kreipiasi teisėjai ir prokurorai, siekdami užtikrinti vaikams palankų teismo procesą, ypač kai byloje dalyvauja vaikai su negalia.

Pusiau struktūruotuose šio tyrimo interviu buvo pateikta pavyzdžių, kai teismo psichologai bendradarbiaudavo su teisės specialistais, siekdami didinti informuotumą apie galimą teismo proceso poveikį vaikams, pasisakydami už traumavimą ir nerimą mažinančias priemones. Prokurorams ir teisėjams pradėjus specializuotis, nors šiuo metu tai nebetaikoma, buvo siekiama stiprinti specialistų kompetenciją dirbant su vaikų, nukentėjusių nuo nusikaltimų, bylomis ir gilinti jų supratimą apie vaikų patiriamus iššūkius.

Be to, itin svarbiu ištekliumi yra įsteigta nacionalinė vaiko teisių pagalbos linija, kuria naudodamiesi vaikai gali išreikšti jiems nerimą keliančius klausimus, gauti patarimų arba pranešti apie incidentus. Be to, specialioje vaikams skirtoje pagalbos linijoje ne tik teikiama neatidėliotina ir konfidencialia pagalba, joje taip pat yra vertingų duomenų apie sunkumus, su kuriais susiduria nukentėję vaikai, pavyzdžiui, duomenų apie įvairių vaikams kylančių problemų pobūdį ir paplitimą teisiniame kontekste. Šie duomenys gali būti naudingi formuojant politiką, intervencijas ir atliekant sisteminius patobulinimus siekiant geriau spręsti konkrečius nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų poreikius.

02 Išvados

Šios nacionalinio tyrimo ataskaitos tikslas – apžvelgti psichikos sveikatos sutrikimų ir negalią turinčių vaikų, nukentėjusių nuo nusikaltimų, padėtį Lietuvos teisingumo sistemoje ir pasiūlyti rekomendacijas padėčiai gerinti. Tyrimo išvadose pabrėžiamas nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams kylančių sunkumų sudėtingumas, atskleidžiamos teisinių nuostatų ir praktinio įgyvendinimo spragos. Išnagrinėjus teises ir institucines sistemas bei pagalbos paslaugų prieinamumą, nustatytos svarbiausios sritis, į kurias būtina atkreipti dėmesį siekiant užtikrinti įtrauktesnę ir saugesnę aplinką šiai tikslinei grupei.

Nors teisėkūros priemonėse matyti pažanga, praktinis jų įgyvendinimas vis dar kelia susirūpinimą. Pavyzdžiui, nepakankamai užtikrinamos vaikų teisės gauti prieinamą informaciją apie jų bylas ir teismo proceso rezultatus, jaučiamas bendras pagal amžių, lytį ir negalią pritaikytų procesinių priemonių trūkumas. Šio pobūdžio patirties turintys vaikai savo pasakojimuose atskleidė, kokios kliūtys jiems kilo privalant kalbėtis su daugybe skirtingų žmonių ir ne visiškai suprantant, kas vyksta, žmonėms nuolat besikeičiant proceso metu, esant neaiškiam ir prie asmeninių poreikių nepritaikytam bendravimui bei informacijai, nežinant ar

nesuprantant, kas vyksta, ko tikėtis toliau ir dėl kokių priežasčių. Nustatant vaikams ir ypač vaikams su negalia pritaikytinas procesines sąlygas, būtini tolesni sisteminiai pokyčiai ir pagal amžių, lytį ir negalią pritaikyti tinkami praktiniai pakeitimai.

03 Rekomendacijos

Rekomendacijos valstybinėms institucijoms

1. Investuoti ir plėtoti įtraukias pagal amžių, lytį ir negalią pritaikytas programas, kuriomis siekiama mažinti visuomenės stigmą, skatinti vaikus pranešti apie nusikaltimus ir šviesti, ką reiškia nusikaltimas. Šios programos padėtų kuriant aplinką, kurioje nuo nusikaltimų nukentėję vaikai, taip pat vaikai su negalia, sulauktų atjautos, supratimo ir tinkamo padrąsinimo saugiai pranešti apie nusikaltimus.
2. Investuoti kuriant ir įgyvendinant veikiančias ir skaidrias duomenų rinkimo sistemas, kuriose būtų kaupiama svarbi informacija apie nukentėjusių vaikų skaičių, nusikaltimų rūšis, socialiniai ir demografiniai duomenys, duomenys apie negalios rūšis, individualius poreikius ir kliūtis, duomenys apie pritaikytas procesines priemones, pagalbines bendravimo priemones, taip pat AAK įrenginius bei teismo procesų rezultatus. Šie duomenys sudaro itin svarbų pagrindą įrodymais pagrįstai politikai formuoti, ištekliams paskirstyti ir paslaugoms plėtoti, sudarant institucijoms galimybę savo strategijas pritaikyti remiantis praktinėmis tiesioginėmis įžvalgomis.
3. Nustatyti stebėsenos mechanizmus, kuriais būtų užtikrinama, kad nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams, taip pat vaikams su negalia, būtų teikiamos visiškai pritaikytos teisinės paslaugos. Turėtų būti reguliariai vertinamos taikomos pagalbos programos ir intervencinės priemonės bei jų veiksmingumas, atitiktis geriausiai žinomai ir įrodymais pagrįstai praktikai bei poveikis nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų gerovei. Šis nuolatinis kokybės užtikrinimo procesas padėtų nustatyti tobulintinas sritis, patobulinti esamą praktiką ir galiausiai pagerinti bendrą baudžiamosios justicijos sistemoje teikiamų pagal amžių, lytį ir negalią pritaikytų paslaugų kokybę nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams, taip pat ir vaikams su psichikos sveikatos sutrikimais ir negalia.
4. Užtikrinti kvalifikuotų nemokamų teisinio atstovavimo paslaugų teikimą nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams, taip pat ir vaikams su psichikos sveikatos sutrikimais ir negalia. Užtikrinti, kad teisės specialistai būtų gerai susipažinę su vaiko teisėmis, žmonių su negalia teisėmis, išmanytų nuo nusikaltimų

nukentėjusių vaikų bylų ir individualių poreikių bei kliūčių specifiką, skirtingų negalios rūšių ypatumus; per visą procesą gintų vaiko interesus ir tuo pačiu gerbtų jų nuomones, norus bei pageidavimus.

5. Rengti ir tobulinti nukentėjusių ir liudytojų amžiui, lyčiai ir negaliai pritaikytas ir tinkamas pagalbos programas, atitinkančias nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų, taip pat vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais ir negalia, poreikius. Atsižvelgiant į specifinius nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams ir jų šeimoms kylančius sunkumus bei kliūtis, teikti prieinamą ir suprantamą informaciją, užtikrinti AAK įrenginius ir technologijas, asmeninę pagalbą bei emocinę paramą teismo proceso metu, ir, visų pirma, prieinamą ir įperkamą nuolatinę atitinkamam amžiui, lyčiai ir negaliai tinkamą psichologinę pagalbą baudžiamajame proceso dalyvaujantiems vaikams.

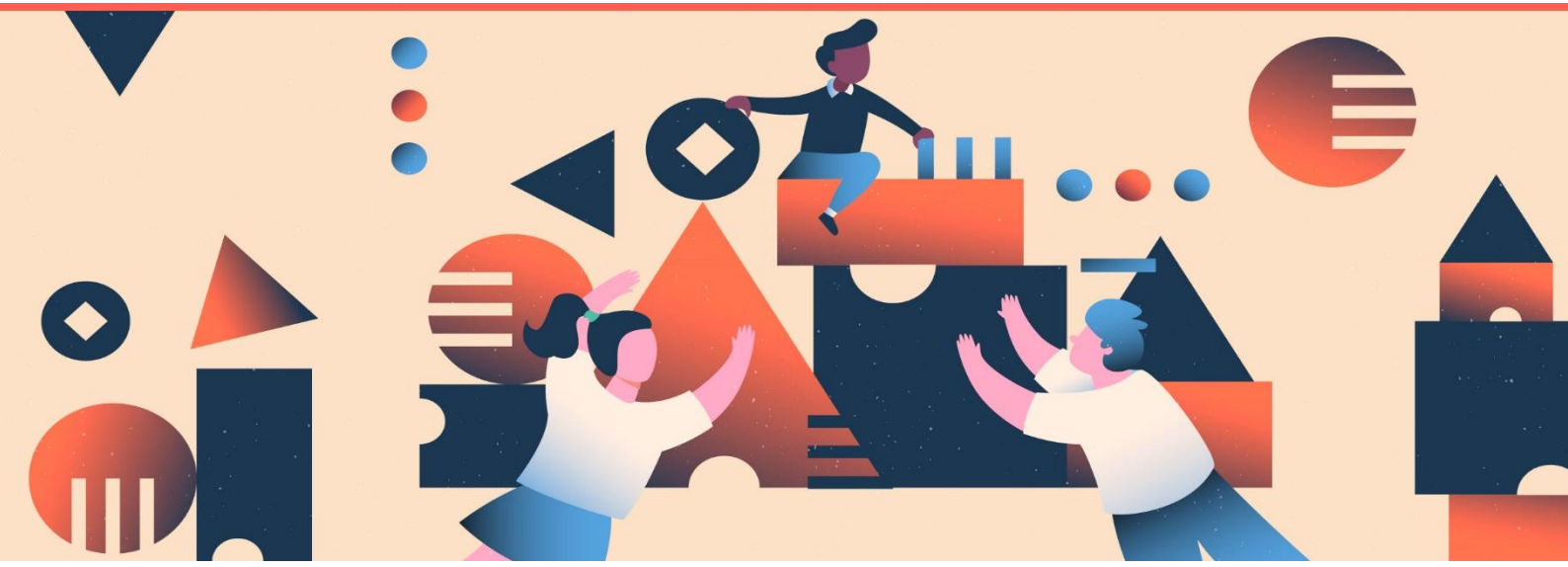
Rekomendacijos teismams ir baudžiamosios justicijos įstaigoms

1. Skiriant lėšas, pirmenybę teikti prieinamumo priemonių ir medžiagų, kurios būtų naudojamos sudarant tinkamas procesines sąlygas nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams su psichikos sveikatos sutrikimais ir negalia, įsigijimui. Tai gali būti, pavyzdžiui, pagalbines bendravimo priemones, įskaitant AAK įrenginių naudotojams būtinas priemones. Šie išteklių gerokai padidintų paslaugų prieinamumą ir užtikrintų, kad nuo nusikaltimų nukentėję vaikai, nepriklausomai nuo jų individualių sunkumų ar poreikių, galėtų aktyviai ir veiksmingai dalyvauti teismų procesuose ir pagalbos programose. Ne mažiau svarbu užtikrinti, kad teismų darbuotojai ir kiti specialistai būtų tinkamai apmokyti, kaip naudoti nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams skirtus pagalbos išteklius.
2. Turėtų būti nustatyta tvarka, pagal kurią būtų veiksmingai nustatomi justicijos sistemoje dalyvaujančių vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais ir negalia individualūs poreikiai ir jiems kylančios kliūtys, įvertinama ir teikiama individuali pagal amžių, lytį ir negalią tinkama pagalba. Su tuo susijusia informacija turėtų būti keičiamasi visuose skirtinguose baudžiamojo proceso etapuose.
3. Kartu su valstybės institucijomis sistemingai rinkti išskaidytus baudžiamosios teisenos sistemos duomenis apie vaikus, turinčius psichikos sveikatos sutrikimų ir įvairių rūšių negalią. Būtina geriau suprasti šios populiacijos dydį ir poreikius.

4. Dėti daugiau pastangų įdarbinant ir paskirstant didesnę kvalifikuotų vaikų psichologų skaičių. Šiems specialistams tenka svarbus vaidmuo nustatant ir tenkinant specifinius nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų psichologinius poreikius, vykdant specializuotas terapines intervencijas ir teikiant pagalbą jiems emociškai atsigauti. Papildomą pagalbą gali teikti su vaikais dirbantys baudžiamosios justicijos specialistai.
5. Toliau skatinti kompleksinį tarpsektorinį teismų, teisėsaugos institucijų, vaikų apsaugos įstaigų, socialinių tarnybų ir vaikų sveikatos priežiūros specialistų bendradarbiavimą. To galima pasiekti sukūrus vieningą ir saugią bylų valdymo sistemą, kuri, siekiant optimizuoti keitimąsi informacija, gali būti integruota į esamą Lietuvos teismų informacinę sistemą (LITEKO). Šioje sistemoje pirmenybė turėtų būti teikiama neskelbtinų duomenų apsaugai, tuo pačiu metu sudarant geresnes galimybes institucijų ryšiams ir bendradarbiavimui įgyvendinant standartizuotus keitimosi informacija protokolus, naudojant vaizdo konferencijų technologijas, sutikimų davimo procesus ir keičiantis naujausia informacija apie nukentėjusių vaikų gerovę. Integravus technologijas į bylų valdymo sistemas, pagerėtų bendravimas realiuoju laiku, skirtingų sektorių specialistai turėtų galimybę aptarti bylas, dalytis įžvalgomis ir kartu įgyvendinti nukentėjusių vaikų gerovei skirtas strategijas.
6. Investuoti į modernią, tinkamai veikiančią garso ir vaizdo įrašymo įrangą vaikų apklausoms tiksliai įrašyti. Užtikrinti, kad būtų įdiegtos vaikams pritaikytos technologijos, sudarančios nukentėjusiems vaikams galimybę prireikus duoti parodymus nuotoliniu būdu arba per uždarają televiziją, tuo sumažinant su buvimu teismo salėje susijusį stresą. Taip pat užtikrinti jų prieinamumą ir suderinamumą su AAK įrenginiais.
7. Parengti ir įgyvendinti mokymo programas, kuriose būtų atsižvelgiama į vaikų viktimizacijos ir negalios sąsajas. Apmokyti visus darbuotojus, dirbančius su nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų bylomis, atpažinti ir atsižvelgti į skirtingus vaikų su negalia poreikius, taip užtikrinant veiksmingų bendravimo ir pagal amžių, lytį ir negalią tinkamų procedūrų prieinamumą. Vykdyti nuolatinį darbuotojų, dirbančių su nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų bylomis, informuotumo didinimą ir mokymus šiais jautriais klausimais. Didinti supratimą apie specifinius psichikos sveikatos sutrikimų ir negalią turintiems vaikams kylančius sunkumus ir kliūtis ir tobulinti darbuotojų įgūdžius, būtinus pagarbiam ir veiksmingam bendravimui. Į bendras pratybas ir mokymus įtraukti scenarijus, kuriuose būtų konkrečiai atsižvelgiama į nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų su negalia poreikius. Tobulinti tinkamų procesinių sąlygų sudarymo, prieinamos komunikacijos ir veiksmingo paslaugų koordinavimo praktiką dirbant su skirtingų gebėjimų vaikais.

Rekomendacijos baudžiamosios justicijos ir vaikų apsaugos specialistams

1. Priimant strateginius sprendimus dėl išteklių paskirstymo, reikėtų atsižvelgti į nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais, psichosocialine ir (arba) protinę negalia bei kitų pažeidžiamų asmenų individualius poreikius, kylančias kliūtis ir jiems tinkamas procesines sąlygas.
2. Prieš įgyvendinant naują politiką ar tvarkas, reikėtų atlikti rizikos vertinimą siekiant nustatyti ir spręsti riziką ar sunkumus, kuriuos jos gali sukelti nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams su psichikos sveikatos sutrikimais, psichosocialine, intelekto ir (arba) kitokia negalia.
3. Glaudus ir nuolatinis bendradarbiavimas su pilietinės visuomenės organizacijomis, žmogaus teisių ir žmonių su negalia NVO padėtų parengti ir įgyvendinti kokybiškas programas, atitinkančias nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų su psichikos sveikatos sutrikimais, psichosocialine, intelekto ir (arba) kitokią negalia poreikius.

ŠALTINIAI

Asseco Lietuva, Startavo baudžiamųjų bylų elektroninių paslaugų portalas "E-byłalt"
<https://lt.asseco.com/spaudos-centras/naujienos/startavo-baudziamuju-byly-elektroniniu-paslaugu-portalas-e-byłalt-4750>

Braun, V., Clarke, V., Hayfield, N., Davey, L., and Jenkinson, E. Doing Reflexive Thematic Analysis. Supporting Research in Counselling and Psychotherapy. (2022). https://doi.org/10.1007/978-3-031-13942-0_2

Connie McGilloway, David Smith, Rose Galvin, Barriers faced by adults with intellectual disabilities who experience sexual assault: A systematic review and meta-synthesis (2018)
<https://doi.org/10.1111/jar.12445>

Dėl Asmenų aprūpinimo klausos, regos, komunikacijos ir sensorikos bei judėjimo techninės pagalbos priemonėmis tvarkos aprašų patvirtinimo 2022.

Dėl Lietuvos teismų informacinės sistemos nuostatų ir Lietuvos teismų informacinės sistemos duomenų saugos nuostatų patvirtinimo 2019.

Dėl neviešų duomenų tvarkymo Lietuvos teismų informacinėje sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo 2017.

Dėl Procesinių dokumentų pateikimo teismui ir jų įteikimo asmenims elektroninių ryšių priemonėmis tvarkos aprašo patvirtinimo 2022.

Dėl Vaizdo konferencijų įrangos naudojimo teismo proceso metu tvarkos aprašo patvirtinimo 2017.

Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES 2012 m. spalio 25 d. kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR.

Grigaitė, Ugnė and Leonaitė, Erika, Voices For Justice Victims Of Crime With Disabilities In Lithuania (2022) <https://validity.ngo/wp-content/uploads/2022/04/National-finding-report-litvan-en-2-220426-1.pdf>

Human Rights Monitoring Institute, UN: Lithuania Still Needs to Work on the Rights of Persons with Disabilities [2023] www.liberties.eu <https://www.liberties.eu/en/stories/united-nations-tells-lithuania-more-work-to-protect-rights-of-persons-with-disabilities/44785>

Jennifer Vanderminden, David Finkelhor, Sherry Hamby, Heather Turner, Victimization and abuse among children with disabilities: Age adjusted rates in a US national sample (2023) Child Abuse and Neglect, 146. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106495>

Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2319/asr>

Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2319/asr>

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas 2023 (IX-785).

Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo Nr. I-2044 pakeitimo įstatymas 2024.

Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ce7d8910571711eba1f8b445a2cb2bc7>

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Dėl elektroninių ryšių priemonių naudojimo Lietuvos Respublikos teismų procesuose taisyklių patvirtinimo ir pripažinimo netekusiomis galios. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.491087/asr>

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos teismų informacinės sistemos nuostatų ir Lietuvos teismų informacinės sistemos duomenų saugos nuostatų patvirtinimo. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C10C364C438F/asr>

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl neviešų duomenų tvarkymo Lietuvos teismų informacinėje sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2F216FB244A6/asr>

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Procesinių dokumentų pateikimo teismui ir jų įteikimo asmenims elektroninių ryšių priemonėmis tvarkos aprašo patvirtinimo. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.1C6C78C1E76F/asr>

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Vaizdo konferencijų įrangos naudojimo teismo proceso metu tvarkos aprašo patvirtinimo. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.A6B3AA83F243/asr>

Lietuvos Teismai, Informaciniai filmukai: Kaip liudyti, kaip dirba teisėjas, kaip veikia teismai ir kt. < teismai.lt/lt/informaciniai-filmukai-kaip-liudyti-kaip-dirba-teisejas-kaip-veikia-teismai-ir-kt./3147?fbclid=IwAR14Ckpn9egu9wU0usFoxy7ORg5zx6Rqzk0pr5H-T3j7DtX8HZhURbYWgqI>

Lietuvos Teismai, Pagalba liudytojams ir nukentėjusiems asmenims <https://teismai.lt/lt/pagalba-liudytojams-ir-nukentejusiems-asmenims/30>

Ministry of Justice of the Republic of Lithuania, 2022, Direktyvos dėl baudžiamųjų bylų atidarymo, nutraukimo ir kitų baudžiamųjų bylų klausimų sprendimo tvarkos aprašo patvirtinimo Lietuvos teismų informacinėje sistemoje patvirtinimo <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.B9229F94D5A8/asr>

Ministry of Justice of the Republic of Lithuania, 2022, Įgyvendinant Europos sąjungos teisės aktų nuostatas, pranešimų, susijusių su Lietuvos teismų informacine sistema, rūšys ir tvarka, pranešimų formos patvirtinimo Lietuvos teismų informacinėje sistemoje patvirtinimo <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FE4B9637C2F9/asr>

Ministry of Justice of the Republic of Lithuania, 2022, Informacinės sistemos "E-byłalt" tvarkos aprašo patvirtinimo, įgyvendinant Europos sąjungos teisės aktų nuostatas, kuriant ir naudojant Nacionalinį baudžiamųjų bylų portalo valdymo sistemos modulį "E-byłalt", sprendžiant kitas su jo naudojimu susijusias problemas <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C41C27C31A56/asr>

Office for Victims of Crime. (2016). Strengthening Responses to Victims of Crime: A Resource Guide for Law Enforcement Officers and Other First Responders. Office for Victims of Crime, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice. <https://www.ovc.gov/pubs/forge/ijrp/welcome.html>

Pranešimas: E-byłalt naujienos, 2022, <https://lt.assec.com/spaudos-centras/naujienos/startavo-baudziamuju-byly-elektroniniu-paslaugu-portalas-e-byłalt-4750>

PRIEDAI

Priedas 1: Citatos iš fokus grupės ir pusiau struktūruotų interviu

1) Individualių poreikių ir kliūčių nustatymas bei sąlygų sudarymas

„Mano patirtis rodo, kad aš nežinau, nėra pritaikyta. Manęs nei vienu momentu niekas nepaklausė, ar vaikas turi negalią. Tai koks pritaikymas...“ – Globėja

„Tokio vien vienpusio aiškaus reglamentavimo nėra [dėl proceso prieinamumo ir procedūrų pritaikymo] ir tame tikrai yra daug vietos paties prokuroro arba teisėjo požiūriu. Ir šiuo atveju, reikalingas teisingas ir tinkamas požiūris, kitokio net būti negali.“ – Teisėja

„Teisėjas – jo sprendimas priylgsta įstatymui. (...) Pavyzdžiui, yra teisėjai, kurie yra užmigę ant to savo statuso, ir jie eina keliais laipteliais aukščiau už visus „mirtinguosius“. Bet yra ir labai žemiški žmonės, kurie teismo metu tam vaikui aiškina, kas čia vyksta, kaip čia vyksta, kaip čia bus ir turi kantrybės, ir žodžius randa tinkamus.“ – Socialinė pedagogė

„Būna dažnai, kad net neįvardina tos negalios, tai turim netgi spėlioti visais įmanomais būdais bendraujant. Nustatyta negalia netgi nebūna. (...) Pati pirminė ir sunkiausia problema, kad kai gaunam specialiųjų poreikių vaiką arba vaiką su negalia, apskritai, kai gaunam vaiką – tai pas teisininką, matyt, neįsijungia jokia kita lemputė ir labai retai mes tam ruošiamės. Kad informacijos apskritai [gautume], kokių sąlygų reikės, kiek reikės apšildymui susitikimų su vaiku ir visa kita.“ – Teismo psichologė

„Ne visada gaunam dokumentus, ne visą laiką specialieji poreikiai, kažkokios negalios nustatytos, kartais net pabendraavęs tiktai supranti ir sužinai. O kartais net žinai diagnozę, žinai specialiųjų poreikių mastą, bet bendrauji su vaiku ir matai, kad tai neatitinka. Galbūt poreikiai anksčiau vertinti ar dar kažkokie dalykai prisidėjo. Tai, iš tikrųjų, daug to tenka ir tai būna dažniausiai ikiteisminiam tyrimo baudžiamosiose bylose.“ – Teismo psichologas

„Labiau yra problemos, kai susiduriam, pavyzdžiui, kai jau reikia apklausti vaikus. Na tai, pavyzdžiui, vaikų apklausos kambarių ne kiekvienas policijos komisariatas turi pakankamai ir nevisada jie yra pritaikyti, pavyzdžiui, vaikams su negalia. (...) Aplinkos ir šitų procesų pritaikymas vaikams su negalia dar nėra toksai stiprus ir jis dar neatitinka visų vaikų poreikių. Tai va čia gal didžiausia problema būtų.“ – Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos atstovė

„Mūsų žinios, ar vaikas turi sutrikimą, negalią, apsiriboja tuo, jeigu mes esame informuoti apie tai. Aišku, ne visos negalios yra matomos ir ne visi sutrikimai yra akivaizdūs. Tai jeigu mus informuoja tėvai arba sveikatos įstaigos, tai mes tikrai visada sužinome apie tai, atkreipiame dėmesį darbų atitinkama linkme. Arba kažkaip pritaikome savo darbo specifiką tiems vaikams.”

– Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos atstovė

„Teisėsaugos sąmoningumo šiek tiek, atrodo, kad trūksta būtent toje srityje. Kad įvertinti vaiko su negalia poreikius baudžiamajame procese. Tiesiog, kad suprasti, kad tokiam vaikui reikia ir daugiau laiko, ir daugiau pakartojimų, ir tokių elementarių pertraukų, o ne skubėjimo, ne reikalavimo ne pagal amžių kalbėti. Kad nebūtų tokių pasisakymų, kad nu tai jau jei tau 16, tai jau gali... Tiesiog tokio kaip sąmoningumo ir pakantumo pačių teisėsaugos pareigūnų, kurie susiduria su tokiais vaikais.” – Teismo psichologė

„Mano žiniomis, tos priemonės ypatingai yra naudojamos atliekant psichiatrinę psichologinę kompleksinę ekspertizę. Vaikams tai ir vaikams su psichine negalia ir su fizine, ir apskritai vaikams. Reiškiasi, jie turi savo metodų savo būdų ir ten visoks ir piešimas žinau būna, ir lentelės, ir įvairūs metodai. Ta prasme, iš ko ekspertai daro išvadą ir rašo ekspertizės aktą.” – Prokurorė

2) Informaciniai ir bendravimo sunkumai

„Jeigu kalbėt apie tą psichinę negalią ir jeigu jie su judėjimo negalia, tai faktiškai pranešimas, bet kuriuo atveju, vyksta tik per tėvus arba per įgaliotus atstovus.”

– Teisėja

„Priklauso nuo vaikų amžiaus, kadangi kai kurie būna mažesni, tai su jais labai tas kontaktas tikrai tik per tėvus. O kurie jau didesni tai irgi, priklausomai nuo bylos specifikos kontaktuoja, nes yra bylos, kur labai sudėtinga vaikams yra kalbėti. (...) Priklauso labai nuo negalios, nes jeigu vaikas faktiškai turi didelę negalią, tai jo net ir apklausti faktiškai nepavyksta. Tai tada ta byla vyksta daugmaž taip apklausiant visus kitus, kiek įmanoma, ir žiūrint, vertinant. (...) Žiūrima, kiek tas žmogus bus pajėgus sudalyvauti.” – Advokatas

„To labai reiktų, kad paprastais žodžiais pasakytų, kas vyksta (...) ir elementariai šalia to vaiko pabūtų ramiai profesionaliai, be emocijų labai didelių. Ten, sakykim, aš nekalbu apie emocinę paramą, bet tikrai reikia empatiškai su tuo vaiku, bent paaiškinti, kas vyksta.” – Socialinė pedagogė

„Labai dar vis tiek sunku man ten susigaudyt. (...) Na ir dabar galvoju, po teisybei, – kas bus toliau? Kas mūsų laukia toliau? (...) Jo, daugiau, kad informacijos teiktų. Nu, ar vyksta tas pats tyrimas? Ar jau uždaryta ten kažkas? Nu nieko mes nežinom... Aš, pavyzdžiui, nieko nežinau.” – Nuo nusikaltimo nukentėjusio vaiko mama

„Net aš šitoj sistemoj nesusigaudžiau. Šiaip jinai yra pakankamai sudėtinga. Aš tikiuosi, kad paprastiems žmonėms kas nors ją paaiškina, bet... Abejonių tuo turiu. Nes aš pati nuolat dar aiškinuos, (...) kaip čia viskas vyksta.” – Globėja

3) Specialistų mokymas ir įgūdžiai

„Į įvykį vyksta, reaguoja, na, tiesiog patruliai, tai kažkokių specialiųjų žinių apie bendravimą su vaiku išskirtinių jie tikrai neturi – tai čia ir yra pagrindinė problema. (...) Ir teisėjams, ir policijos pareigūnams, ir prokurorams – tiesiog aš manyčiau, kad turėtų būti, pavyzdžiui, ko aš nesu mačiusi ir pati nesu dalyvavusi tokiuose kursuose, būtent apie bendravimą su negalią turinčiais vaikais.” – Teisėja

„Ir tos apklausos, kurios vyksta policijoje yra dar viena didelė problema, nes dalyvauja dažnai iš sąrašo asmenys, kurie padeda apklausti vaiką. Tai yra psichologai, kurie apskritai tų žinių stokoja labai stipriai.” – Teismo psichologė

„Pareigūnai turi tikrai būti specializuoti. Jeigu mes turim vaikus su negalia, tai paprastas pareigūnas... Na, man labai sunku įsivaizduoti, kad jis net tą pirminę apklausą galėtų padaryti.” – Globėja

„Tas toks sąmoningumo kėlimas. Aišku, visada stengiamės iškomunikuoti, kiek tai yra įmanoma teisininkams, kad reikia [vaikams] tų pertraukų, reikėtų pakartojimų, reikia tos specialesnės kalbos, lėtesnės kalbos, galbūt daugiau kažkokių vizualinių priemonių. (...) Tai atrodo jiems taip pat reikėtų šiek tiek kelti tą sąmoningumą.”
– Teismo psichologė

„Komunikavimo problema yra labai didelė, taip pat galbūt čia vėlgi labai yra individualios situacijos, bet vaikai irgi galbūt nebūtinai jaučiasi saugiai. (...) Būtent dėl vaikų su negalia, aš manau, kad čia dar yra tikrai kur sustiprėti šita tema – ji kaip atskira labai dažnai nėra įvardinama. Ji dažniausiai būna įterpiama į tuos kažkokius kitus mokymus. Na, pavyzdžiui, smurtas artimoje aplinkoje – tai galbūt turėsime kažkokią

vieną temą apie tai, tačiau atskirai tokios temos tai neturime [apie negalią].”
– Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos atstovė

4) Požiūris ir stigma

„Na tai, kai su negalia, tai iš karto yra tas... Pirmą tokia, žinai, kaip ir šampas ar etiketė, kad išsigalvoja. Kad tai netiesa, žinai. Nes tikrai „sveiki“ gali tiesą sakyti. (...) Ta prasme, yra labai labai greita pasakyti, kad jeigu tu esi su negalia, tai tu esi nurašytas. (...) Tiesiog, nurašom – biški nedagirdim šito vaiko.” – Globėja

„Tikrai dažnai pasitaiko teisėsaugoj, kad netiki pačiu vaiku. Yra net tokių asmenybių, kurios apskritai netiki vaikais. Tai tenka susidurti su šitais dalykais.”
– Teismo psichologė

„Nes gal galvoja, gal mes meluojam? Gal vaikas meluoja? Nežinau...”
– Nuo nusikaltimo nukentėjusio vaiko mama

„Tai gal dar svarbu iš tikrųjų, kaip teisininkai vertina tų specialiųjų poreikių vaikų parodymus ir va čia netikėjimas. Iškart vertina, kad netiki, melavo ir visa kita, Dažnai yra nuvertinama, nes dažnai einama tokiu lengvesniu keliu – melavo, netikim, negebėjo paaiškinti ir visa kita.” – Teismo psichologė

„Procedūrinės priemonės... Tai vat būtent ir yra teisinės kliūtys. Nuostatos, deja, jos yra tikrai pirmas momentas. Jeigu yra vaikas su negalia... Visi kažkokią turi fobiją ir aš manau, kad tai fobijos dėl nežinojimo, kad visgi tyrėjai pas mus per mažai žino, o per mažai žino todėl, kad krūviai milžiniški ir nėra specializacijų. Tas, kas specializuojasi ir turi žinių nebijo, nei tokių vaikų, nei informacijos, nei bylų ir ir puikiausiai susitvarko todėl, kad susidėlioja planą ir viskas yra aišku. Viskas kyla iš nežinojimo.” – Prokurorė

5) Kompleksinis ir tarpsektorinis bendradarbiavimas

„Tai dažnai labai gauname informaciją iš įvairių tarnybų. Tai tarnybos gali būti policija, gydymo įstaigos. Tai čia jau, jeigu nutinka kažkoks įvykis. Jeigu šiaip vaikas pats pasisako, tai arba pats arba, pavyzdžiui, mokyklos gali pastebėti irgi. Tai iš mokyklos galima gauti kažkokius tokius signalus, taip pat iš vaikų dienos centrų, arba, pavyzdžiui, socialinių darbuotojų.” – Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos atstovė

„Aš galėčiau pasakyti tik tiek, kad bendradarbiavimas yra labai svarbus šitam procese, be to, be abejonių – niekas nevyktų. Tikrai bendradarbiaujam, kiek galim, tiek su teisėjais, tiek su prokurorais, tiek su tyrėjais, kurie surenka visą medžiagą, tai kiek su vaiko teisėm ar tėvais netgi kartais tenka net ir su advokatais pabendradarbiauti, kad jie pamatytų, kad negalima kažkaip tai elgtis procese su vaiku.” – Teismo psichologė

„Mes gaunam išvadas dar po apklausos, pasikalbam su psichologais nuomonę išklausom, ką jie mano, kiek reikalinga pagalba vaikui. Tada visa tai perduodam globėjams ar tėvams.” – Prokurore

„Viena iš priemonių, kurių mes naudojame tai yra bendradarbiavimas iš tikrųjų net ir su vaiko teisėmis prašome informacijos. Tyrėjai irgi prašo informacijos, jeigu yra apie vaiką, galbūt yra kažkokia tai išvada parašyta apie jo sutrikimą, apie jo veiklas, apskritai yra mokyklos charakteristikos ir taip toliau. (...) Tiesiog tai – viena iš priemonių. Aišku, kiek jie yra linkę bendradarbiauti, yra kitas klausimas.” – Teismo psichologė

„Žinokit, pirmiausia tai yra bendradarbiavimo stygius. Antra – tai yra aukštos kvalifikacijos specialistų stygius ir būtent tose jautriausiose mūsų įstaigose. (...) Būtent tarp institucijų bendradarbiavimo labai stinga, nuoširdaus tikrai su noru padėti ir tarp pačių specialistų. (...) Na, bet visos Lietuvos ta problema, kad maži atlyginimai, nėra patrauklios tos pozicijos, o jos reikalauja daug to žmogiškojo indėlio į savo darbą, nesinori kitiems žmonėms atiduoti tiek širdies į tą darbą įdėti.” – Teisėja

6) Sisteminiai ir struktūriniai sunkumai

„Trūksta socialinės pagalbos šeimai. (...) Sakykim, viena iš kliūčių yra socialinės problemos.” – Prokurore

„Jeigu yra atvejo vadyba inicijuota šeimai ir, pavyzdžiui, vienas iš tikslų būna kreiptis į psichologą. (...) Pavyzdžiui, tikrai reikia pagalbos, psichologinės ar dar kažkokios kitos, tai taip tada visi specialistai tikrai domisi ir sako, ar nuvykote, kaip jums sekėsi? Labai domimasi. Bet jeigu toks procesas nėra inicijuotas, nes nėra poreikio, tada tiesiog negalim patikrinti patikslinti ar sužiūrėti, ar jie lankėsi.”

– Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos atstovė

„Iššūkis, kad trūksta psichologų, kvalifikuotų psichologų, kurių indėlis yra ypatingai didelis, dirbant su tokiais vaikais. (...) Aš kaip gerąją praktiką minėjau policijos komisariatų, kuriuose specializuoti yra tyrėjai, tačiau mes turim ir tokių komisariatų,

kur nėra specializuotų ir visi, sakykim, turi tokio pobūdžio bylas. Tai, aš manau, kad kliūtis ir yra specializacijų nebuvimas. Tai labai svarbu, jeigu kalbėti vėlgi apie ikiteisminį tyrimą, kvalifikaciją, tų pačių tyrėjų. Na, sakykim, jeigu na, jeigu jie nėra specializuoti, tai ir nesigilina toje srityje nekelia kvalifikacijos, nėra indėlio, neturi pakankamai žinių supratimo, dėl ko atsiranda ta baimė. Nenoras, sakykim, tokių tyrimų, ar ne? (...) Niekas neskaičiuoja, tai yra mūsų žmogiškų, žmogiškųjų išteklių [problema].” – Prokurorė

„Žinot, kad vis dėlto kompleksinės ekspertizės ne tik vaikus atlieka, bet ir suaugusius. Tai vėl – tai gal tos eilės kitaip truputį tada turėtų būti (...), turėtų koreguoti, kad su vaikais atliekama pirma ir taip toliau.” – Advokatas

„Apklauso, kur vyksta apklausų kambary, kur įrašoma, kur psichologas turi kaip ir performuluoti klausimus. Tik mūsų patirtyje, labai liūdna, bet mergaitė minėjo, kad jiniai girdėjo iš ausinės visus klausimus neperformuluotus. Tai ryškiai nureguliuojamas garso buvo blogas. Tai tada toksai, tas irgi galvoju, atrodo techninė detalė, bet jiniai svarbi. Nes tie klausimai yra tiesūs gan, iš salės išeinantys. Psichologas juos ir turi pritaikyti vaikui. O kai vaikas girdi ir tuos tiesius, tai jai labai buvo nelengva.” – Globėja